

RETORIKMATCHEN

LÄRARHANDLEDNING

RETORIKMATCHEN – VARFÖR DÅ?

I Retorikmatchen tävlar elever i årskurs 6 mot varandra i olika talutmaningar. Retorik är inte ett obligatoriskt skolämne, men att uttrycka sig muntligt – att kunna uttrycka tankar och åsikter, presentera idéer och formulera mål, redovisa fakta och framföra argument – är en förmåga som betonas, provas och bedöms i skolans alla ämnen.

Retorikmatchen vill inspirera och väcka lust. Programmet vill visa hur den klassiska retoriken som metod för att utveckla den muntliga förmågan fungerar lika bra idag som den gjorde under antiken. Tävlingen som form hjälper till att väcka lyssnarens och tittarens lust att utmana sig själv: Kan jag också bli en bättre talare? Tänk om jag kunde formulera mig så där? Jag skulle kunna vara mycket mer övertygande!

RETORIKMATCHEN – VÄGEN DIT

Eleverna som tävlar i Retorikmatchen har inte hamnat där av en slump. Bakom de fantastiska tal, argumentationer och framföranden vi ser och hör i programmet ligger ett medvetet arbete med den klassiska retoriken som utgångspunkt. Alla tävlingsmoment har sitt ursprung i det följande handlednings- och övningsmaterialet och klasserna som deltar i tävlingen har tillsammans med sina lärare arbetat med det. I programmet får du som tittare och lyssnare glimtar av det arbetet. I den här handledningen hittar du fördjupning och lär dig mer om hur du kan arbeta med retorik i klassrummet.

RETORIKMATCHEN – KOPPLINGAR TILL STYRDOKUMENTEN

Skollagens fjärde paragraf lyder:

Syftet med utbildningen inom skolväsendet

4 § Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.

Demokratien vilar i hög grad på allas rätt att uttrycka sig fritt. Men också i ett samhälle där detta är en grundlagskyddad rätt finns det många som upplever att de inte kan, vill eller vågar tala för sin sak. Detta kan skolan med hjälp av retorik förändra!

I läroplanerna för såväl de frivilliga som de obligatoriska skolformerna betonas vikten av att stärka barns och ungas förmåga till kommunikation och interaktion.

Ur Lgr 11

Skolans uppdrag

Språk, lärande och identitetsutveckling är nära förknippade. Genom rika möjligheter att samtala, läsa och skriva ska varje elev få utveckla sina möjligheter att kommunicera och därmed få tilltro till sin språkliga förmåga.

I både syfte och centralt innehåll för flera ämnen återfinns klara kopplingar till det som retoriken är en hjälp till:

- använda matematikens uttrycksformer för att samtala om, argumentera och redogöra för... (matematik)
- Ord och begrepp för att kunna läsa, skriva och samtala om bilders utformning och budskap (bild)
- Hur man urskiljer budskap, avsändare och syfte i olika medier med ett källkritiskt förhållningssätt (samhällskunskap)
- Muntliga presentationer och muntligt berättande för olika mottagare, om ämnen hämtade från vardag och skola. Stödord, bilder och digitala medier som hjälpmedel för att planera och genomföra en muntlig presentation. Hur gester och kroppsspråk kan påverka en presentation. (svenska)

Därför är Retorikmatchen ett viktigt program och retorik betydelsefullt för skolans alla ämnen.

VÅGA TALA – VILJA LYSSNA

LÄRARHANDLEDNING

5	Varför retorik?
5	En ret-o-rik skola
5	Retorikens historia i ett nötskal
6	Alltings början
6	Aristoteles
6	Retoriken allt viktigare
6	Quintilianus
7	Retoriken i vår tid
7	Med fokus på kommunikation
8	Mål och metod
8	Retorik – ett mynt med två sidor
8	Delmål – ett steg i taget
8	Trygga tillsammans
9	Lärrrollen och responsarbetet
9	Varsam respons
11	En titt i backspegeln
11	Skriva loggbok
11	Kriterielistor
12	Partesmodellen - för barn och ungdomar
12	Intellectio
13	Inventio
14	Dispositio
16	Elocutio
17	Memoria
17	Actio/Pronuntiatio
18	Emendatio
18	Övningar
18	I Introduktionsövningar
19	II Oförberedda Talares Klubb – OTK
20	III Förberedda övningar
20	IV Argumentation

Våra författare

Karin Beronius

Karin Beronius är adjunkt i språk och sedan flera år tillbaka retorikutbildare och föreläsare vid det egna företaget Rhetor Dalarna. Hon var initiativtagare till Älvdalsskolans satsning på retorik som en röd tråd från förskolan och vidare genom hela grundskolan. För sitt arbete i Älvdalen har Karin fått många utmärkelser och den så kallade Älvdalsmodellen har fått såväl nationell som internationell uppmärksamhet. Karin är verksam i Retorikkollegiets arbete och brinner alldeles särskilt för frågor som rör retoriken i skola och utbildning.

Monica Ekenvall

Monica Ekenvall är universitetsadjunkt och arbetar vid Institutionen för Didaktik och Pedagogisk Profession vid Göteborgs universitet. I sitt arbete med att utbilda blivande svensklärare har hennes fokus legat på retoriken i såväl det talade som det skrivna ordet. Monica har mångårig erfarenhet av klassrumsarbete. Hennes bok "Retoriken i praktiken" används flitigt som kursbok på många retorik- och lärarutbildningar.

Varför retorik?

Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola kan använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt.

(Lgr 11: 2.2 Kunskaper; s 13)

Varför väljer UR att satsa stort och brett på ett ämne som retorik? På vilket sätt stämmer det med UR:s uppdrag? Retorik/muntlig framställning är framskrivet i den nya läroplanen Lgr11 och i EU:s åtta nyckelkompetenser finns kommunikation och social och medborgerlig kompetens med som viktiga punkter. UR såg att det saknades kunskap i ämnet retorik hos såväl lärare som elever, men att det fanns en vilja att lära mer om ett ämne som många förstår vikten av i ett samhälle som bygger på god kommunikation människor emellan. Samtidigt vet vi genom täta kontakter med lärare och elever på alla stadier att aktiv träning i muntlig framställning, argumentation, berättande – kort sagt retorik – ofta får en undanskymd plats och att många, många elever upplever stor vanda när det väl är dags att ställa sig och tala inför sina klasskamrater. Lysande undantag finns och vilja och intention fattas definitivt inte – däremot saknar många den verktygslåda som kunskap i ämnet retorik erbjuder. Den verktygslådan vill UR tillhandahålla i form av tv- och radioprogram att visa i klassrummet, i form av lärarfortbildning för lärare på alla stadier, i form av lärarhandledningar och praktiska övningar att starta arbetet med eleverna i. Genom en bred och långsiktig satsning är det UR:s förhoppning att svenska klassrum om några år ska sjuda av lusten att tala.

En ret-o-rik skola

"Det bästa sättet att lära sig tala väl är att iakttä goda talare och försöka efterlikna dem."

Aristoteles

Språkutvecklande arbetsformer är ett honnörsord i den svenska skolan. Eleverna får ofta tala, lyssna och skriva då de lär sig använda språket som ett redskap för kom-

munikativt arbete. Många ungdomar känner en stark motivation att bli bättre talare och samtidigt bli goda, kritiska lyssnare som behärskar hela kommunikationsprocessen. Att kunna argumentera och påverka, välja information och lyssna med urskiljning är en viktig väg till deltagande i det demokratiska samhället.

Retorik är "läran om talekonsten" men också konsten att övertyga och påverka. Om man vidgar begreppet till konsten att slippa påverkas och konsten att fatta rätt beslut under andras försök till påverkan, har vi en möjlighet att genom retoriken ge våra elever ett medel för att kritiskt granska olika uttalanden. Hur vi idag skriver och talar har rötter i den klassiska retoriken; och den klassiska retorikens idé om att studera modeller och förebilder, både vad gäller tal och text, är en bra metod att bygga kunskap på än idag.

Retorikens krav på etiska spelregler går hand i hand med demokratisk fostran. I den nya läroplanen Lgr 11 understryks momenten tala och lyssna mer och tydligare än tidigare; de ska bedömas och vara underlag för betygsättning. Retorik ger oss en metod för att undervisa i dessa moment. Retorik i skolan ger alla elever möjlighet att uppfylla kunskapskraven och att vilja, våga och kunna gå ut i samhället och delta i demokratiska processer, stå för sina åsikter och våga ifrågasätta.

Retorikens historia i ett nötskal

"Inget är så otroligt att väl valda ord inte kan göra det acceptabelt." (Cicero)

Vad är retorik? Vad betyder ordet? Ordet kommer av ett grekiskt verb som betyder "tala". Slår man på retorik i ett uppslagsverk står det bland annat "konsten att tala/övertyga" eller "talekonst". Redan för 2400 år sedan var retoriken ett erkänt ämne av stor betydelse. Aristoteles, en av dem som betytt mest för tillkomsten av ämnet retorik, gjorde följande definition: "Retorik är konsten att finna vad det än gäller det som är bäst ägnat att övertyga." Den som härskar över språket har också makten i samhället – på gott och ont – och historiskt sett var talekonsten oerhört viktig. Eliten använ-

de den som medel för att skapa lag och ordning och för att fostra och styra folket. Fram till 1700-talet var retoriken ett av de viktigaste skolämnen, men den nya synen på vetenskap, och inte minst den romantiska rörelsen under 1800-talet, gjorde att retoriken fick en tillbakagång. I Sverige innebar 1842 års Folkskolestadga att ämnet försvann från undervisningen. Idag, liksom under Antiken, är retoriken ett maktmedel. Det är viktigt att vi, med bland annat retorikens hjälp, lär oss att kommunicera bättre; men också att kritiskt granska oföretligt tal och genomskåda förtäckta budskap i reklam och propaganda. Fler och fler inser vilken fördel vi har av den här kunskapen i vårt moderna samhälle.

Alltings början

Antikens Grekland sägs vara den västerländska demokratiens vagg. På platser med grekisk befolkning, till exempel Syracusa på Sicilien, flyttades på 500-talet f Kr makten från enväldshärskare till församlingar av fria män, som nu skulle få återta jorden. Diktaturen försvann och direkt demokrati utvecklades. Men vem skulle få vad? Ja, det avgjordes inför domstol, där var och en förde sin egen talan. Den som var duktig på att tala för sig, att övertyga, blev tilldömd mark. Korax och Tisias, var bland de första att lyssna och anteckna det de hörde och de skrev system av råd och regler. Så föddes retoriken som ämne och förmågan att hantera språket blev en maktfaktor. Demokrati och ämnet retorik sattes i system samtidigt, de var avhängiga av varandra. Från Sicilien till Aten fördes retoriken av Gorgias (†375 f Kr). Där växte demokratin fram och atenarna samlades i tusentals i folkförsamlingen. Rikemanssöner som skulle utbildas till politiker och tillhöra samhällets elit behövde bli goda talare. Ett behov av talskrivare och retoriklärare uppstod för att den som förde sin talan skulle kunna göra det så övertygande som möjligt.

Aristoteles

Platons elev Aristoteles (†322 f Kr) var en av de första riktiga retoriklärarna. Hans lektionsplaneringar samlades och gavs ut i boken *Ars Rhetorica*, som kom att bli den första systematiska läroboken i retorik. Aristoteles systematiserade och urskilde tre typer av tal: det politiska talet, rättegångstalet och festtalet. Vidare menade han att talaren för att lyckas övertyga måste använda de tre medlen i den så kallade triaden: ethos som visar talarens personlighet och förtroendeingivande karaktär, logos som visar hans förnuft, tanke och kunskap och pathos som är de känslor han väcker.

Demosthenes (†322 f Kr) var en av de rikemanssöner som, med hjälp av retoriklärare och systematisk träning, utvecklades från att vara en riktigt dålig talare med tics och sludrande tal till en av de mest kända och största talarna genom tiderna. En annan viktig förgrundsfigur var Isokrates (†338 f Kr), som liksom Aristoteles hade en talarskola. Han gjorde en historisk insats genom att visa på retorikens betydelse för skrivna texter. Han var också den som införde momentet imita-

tio, som betyder att eleverna i sina tal ska följa ett givet mönster eller en mall.

Att arbeta med i klassrummet

1. SOM TALARE har du alltid konkurrenter! Lista tillsammans vilka konkurrenter som finns – vad som kan störa lyssnarna (omgivningens ljud, trötta åhörare, talarens egna rädslor, hungriga åhörare, dålig teknisk utrustning, dålig luft m m).

2. HISTORIEN OM DEMOSTHENES förvandling från en stammande och osäker talare till en av historiens bäst ihågkomna talare är perfekt att dramatisera och berätta tillsammans med eleverna. Låt eleverna komma på allt som kan stå i vägen för en god talare så som tics, hummanden, rodnad, svettning och så vidare och iscensätt ett litet drama om vilken förvandling man kan genomgå med hjälp av träning och förberedelse. Eleverna kan få pröva på att tala med till exempel en penna i munnen, en bordsfläkt i ansiktet, hög bakgrundsmusik – allt för att träna sig i att trots motstånd nå ut med sitt tal.

Retoriken allt viktigare

Från Aten spreds retoriken till Rom, där det blev ett riktigt skolämne. Cicero (†43 f Kr) var mästare i romersk talekonst. Han lämnade efter sig viktiga retoriska handböcker och hans mästerliga tal användes som mönster i århundraden. Han står bakom retorikens mest grundläggande pedagogiska konstruktion, den så kallade partesmodellen. Partesmodellen är en arbetsgång i fem punkter som fungerar i förberedelserna inför olika talsituationer:

- **INVENTIO** – att finna lämpliga ämnen och stoff
- **DISPOSITIO** – att strukturera stoffet
- **ELOCUTIO** – att klä materialet i ord
- **MEMORIA** – att lära sig innehållet och skriva manus
- **ACTIO** – att framföra

Senare har denna fempunktsplan utökats med ett nytt förstasteg:

- **INTELLECTIO** – att analysera den retoriska situationen och ett sista steg,
- **EMENDATIO** – att utvärdera och förbättra.

Quintilianus

Den romerske retorikläraren Quintilianus (†95 e Kr) syfte med sin lärobok i retorik var att utbilda den perfekte talaren. En talare som hade ordet i sin makt, men som också var rättrådig och karaktärsfast. Quintilianus underströk hur viktigt det var att talträningen började redan hos spädbarnet; ammans språk skulle vara felfritt, eftersom det var hennes språk barnet härmade. Med sin tro på barns inneboende förmåga och vilja att lära sig, med sina tankar om att allt ska vara en lek och att man med frågor och beröm alltid ska låta barnet glädjas åt att ha lyckats var han en föregångare inom pedagogiken. När den romerska republiken föll för kejsardömet försvann den öppna samhällsdebatten och ersattes av en byråkratisk retorik. Quintilianus spred då

Cato den äldres tanke om *vir bonus dicendi peritus* – en god man med god karaktär. Vilket innebar att en god retoriker ser retorik och etik som oupplösligt förenade och därför alltid handlar etiskt rätt. Att kunna tala och använda språket på ett övertygande sätt ger makt, men innebär också ett moraliskt ansvar – inte minst för den som undervisar i retorik.

Utanför skolan spred kyrkan vidare kunskapen om retorik. Inte minst tack vare kyrkofadern Augustinus (+430 e Kr) som innan han blev en kyrkans man under en tid hade verkat som retoriklärare. Han insåg hur viktigt det var för prästerna att använda retorikens verktyg, för att på bästa sätt föra ut det kristna budskapet. Under antiken var retoriken, med några få undantag, männens arena.

A tt arbeta med i klassrummet

1. GE ELEVERNA en kort presentation av retorikens historia. Det ökar deras förståelse för ämnets betydelse och det brukar vara tacksamt att berätta om hur demokratin uppstod. Ta gärna upp frågor som: Vilka var "fria män"? Hur såg kvinnors, slavars och barns rätt till åsikter och tal ut? Hur ser demokratin och människors rätt att tala ut i världens länder idag? Vilka barns språkinläring var det Quintilianus syftade på? Koppla gärna till FN:s deklARATION om mänskliga rättigheter.

2. LÅT ELEVERNA ge exempel på hur de lär sig språk. Hur började det? Vem härmade de? Vad kom härnäst? Hur påverkas deras språk i nutid? Vad finns det för positiva språkliga förebilder? Vilka talare tycker de bäst om? Vad tycker de är viktigt att lära sig i sin språkutveckling eller utveckla av vad de redan kan?

Retoriken i vår tid

"Den som inte äger ett språk, har inte en chans mot dem som har makten". (Jonas Gardell)

Efter att retoriken hade fört en tynande tillvaro sedan 1800-talet, fick ämnet ett uppsving i vårt land under 1990-talet och det nyvaknade intresset växer stadigt. De flesta av våra universitet och högskolor har idag utbildningar i retorik och fler och fler grundskolor och gymnasier inför ämnet. Så gott som alla yrkesgrupper använder språket som verktyg i det dagliga arbetet och behovet av att kunna kommunicera väl och hålla presentationer ökar. För dig som är lärare är ditt val av språk, ditt sätt att tala och uttrycka dig - kort sagt din retoriska färdighet - ett av dina främsta redskap när du vill väcka intresse och skapa situationer där eleverna kan förstå och ta till sig det du säger.

Med fokus på kommunikation

Retorik är ett vetenskapligt ämne - ett av världens äldsta. Från början, under Antiken, handlade det enbart om talekonst, konsten att övertyga, inför en begränsad grupp människor. Det var talaren som stod i fokus. Idag kan vi med hjälp av modern teknik och massmedia kommunicera med "hela världen" och fokus har mer och mer flyttats över på lyssnaren/mottagaren. Man kan säga att kommunikationen sker på mottagarens villkor.

"Det är ju inte kocken som bestämmer om soppan är god utan matgästen. Precis så är det med ett tal. Det är inte talaren som avgör om talet var bra – utan lyssnaren!" (José Ramirez)

Det är alltså viktigt att veta vad man vill att åhörarna ska tänka, när man talat färdigt – och planera talet med det syftet för ögonen. Idag, liksom under antiken, använder vi samma retoriska verktyg, partesmodellen, ethos-logos-pathos med flera, som skapades under 400-talet f Kr. Alla epoker har använt dessa retoriska verktyg och anpassat dem efter sin tids ideal och intressen.

A tt arbeta med i klassrummet

1. FÖR ATT ELEVERNA ska få ökad förståelse för vilken nytta de själva kan ha av retoriken som ämne är det en god idé att börja i deras vardag: Vilka talsituationer finns i deras vardag? Finns det situationer när de känner begränsningar i sin förmåga att tala? Finns det situationer när de upplever att de verkligen blir lyssnade på? Hur använder de interaktiva medier och hur upplever de att deras språk och uttrycksförmåga fungerar i sådana sammanhang?

2. LÅT ELEVERNA gå ut på nätet och leta efter klipp av olika sorters tal. Politiska och historiska tal; Churchill, Hitler, Lincoln, Martin Luther King, Obama, Palme. Galor och kändisar; Oscarsgalans tacktal, kungafamiljens olika tal, idrottsutövarnas tal vid presskonferenser och prisutdelningar (anpassa uppgiften efter elevernas ålder och erfarenhet, för de yngre kan det räcka med att hitta klipp från olika tv- och radioprogram).

3. INVENTERA I KLASSEN vilka personer eleverna tycker om att lyssna på. Vilka förebilder har de? Vilka personer tycker de det är viktigt att lyssna på?

4. LÅT ELEVERNA i mindre grupper komma på skäl till varför retorik (att kunna tala för sin sak) är viktigt. Låt dem också fundera på om kunskap i retorik kan vara något negativt. Kan kunskap i retorik användas på ett farligt sätt?

5. GE ELEVERNA i uppgift att fråga sina föräldrar eller andra vuxna om hur och när de talar/kommunicerar i sina yrkesliv.

Mål och metod

"Retorik är konsten att använda språket konstruktivt."
(Anders Sigrell)

Efter vilka ideal och intressen bör vi anpassa retoriken i dagens skola och hur kan vi uppnå målen som beskrivs i den nya läroplanen?

"Skolans mål är att varje elev: kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter; respekterar andra människors egenvärde." (2.1 Normer och värden; s 12)

"Skolans mål är att varje elev har kunskap om demokratins principer och utvecklar sin förmåga att arbeta i demokratiska former. Läraren ska förbereda eleverna för delaktighet och medansvar och för de rättigheter och skyldigheter som präglar ett demokratiskt samhälle." (2.3 Elevernas ansvar och inflytande; s 15)

"Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola kan använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska övertaganden." (2.2 Kunskaper; s 13)

En möjlig väg att gå, är att via skolan fostra barn och ungdomar i etiskt-demokratiskt tänkande. Demokrati – retorik – etik, dessa tre, är oupplösligt sammanflätade med, och avhängiga av, varandra. Man kan säga att den ena delen inte fungerar fullt ut utan de andra två. Att kunna uttrycka sin åsikt, sina tankar och sina känslor är en demokratisk rättighet. Att kunna lyssna aktivt och respektera andras åsikter är en demokratisk skyldighet. En utbildning i retorik i skolan, där demokrati och etik ingår, lär eleverna att kommunicera och använda dialog i stället för att ta till knytävarna. Elever som lär sig retorik, lär sig också att analysera och genomskåda budskap i reklam, propaganda och medier.

Retorik – ett mynt med två sidor

Om retorik är läran om talekonsten inriktad på att övertyga, måste skolan arbeta med retoriken utifrån det kritiskt granskande perspektivet. Det handlar om att kunna säga nej tack till populistiska partier och gratis mobiltelefoner; gratis mobiltelefoner finns inte, allt har sitt pris.

Det handlar dels om ett bildningsmål för individen, dels om ett demokratiskt mål för medborgaren. Både som individ och som medborgare ska eleverna kunna uttrycka tankar, känslor och åsikter på ett strukturerat sätt. Som individer ska de kunna kommunicera med familj och vänner - i hemmet och i skolan. Som medborgare ska de kunna uttrycka sina egna åsikter, lyssna kritiskt på andras samt ta del i samhälls- och kulturliv. Dessutom ska de kunna argumentera och debattera för att ta till vara sina demokratiska rättigheter och skyldigheter.

"Problemet i vår tid är inte de onda människornas brutalitet, utan de goda människornas tystnad."
(Martin Luther King)

Delmål – ett steg i taget

I arbetet mot de mer övergripande målen är det viktigt att sätta upp delmål i talträningen. Det hjälper elever och lärare att se hur de steg för steg utvecklar retorisk kompetens.

DELMÅLEN KAN VARA ATT:

- eleverna utvecklar trygghet, självkänsla och empati,
- eleverna utvecklar sin förmåga att uttrycka sig och använda språket för att därigenom bli kloka och medvetna kommunikatörer,
- eleverna utvecklas till goda och aktiva lyssnare,
- elevernas förståelse för kommunikation ökar vilket främjar demokratiska spelregler och minskar grogrunden för mobbing,
- eleverna, genom att studera den klassiska retorikens begrepp, kan sätta ord på analysen av tal och talare.

FÖR DEN ENSKILDA ELEVEN KAN DELMÅLEN BLI ÄNNU MER KONKRETA OCH TILL EXEMPEL HANDLA OM ATT:

- våga och vilja vara delaktig i samtal både som lyssnare och talare,
- våga säga sin mening på elevrådsmötet,
- säga ifrån i samvaron med kamrater,
- för första gången stå ensam inför en grupp kamrater och berätta något,
- känna sig trygg inför en redovisning genom att vara väl förberedd.

Genom att sätta upp små konkreta delmål i talträningen kan eleverna lättare se och uppleva att arbetet leder fram mot de övergripande målen. Även de allra minsta stegen på väg mot slutmålet är betydelsefulla och ska synliggöras så att elevernas självförtroende växer alltmedan arbetet fortskrider. Det är viktigt att ett delmål framstår så tydligt att man ser skillnaden mellan före och efter övningstillfället. Självförtroendeträningen finns som ett delmål, men återkommer också som en röd tråd i hela talträningsarbetet och är ett av de inslag där eleverna tydligast kan se hur de utvecklas. De ska känna att de har ett språk som duger - ett språk som de kan kommunicera med.

Trygga tillsammans

Inledningsvis kan man arbeta med talövningar i fyramannagrupper, därefter i par och slutligen stå ensam framför klassen. Det viktiga är att skapa ett tryggt, positivt, klassrumsklimat med utgångspunkt i aktivt lyssnande; och ge tillfälle till träning av att framföra allt från det oförberedda talet till det förberedda med högre krav på språklig bearbetning. Eleverna ska få träna på kroppsspråk och rösthantering, att argumentera och debat-

tera. Arbetsmetoden bygger på att praktiska övningar lyfts till samtal om det särskilda och det generella.

- Vad finns det för strategier för att hantera olika talsituationer?
- Hur gör andra?
- Hur gör jag?

"Hemligheten att gå på vattnet är att veta var stenarna finns!" (Herb Cohen)

Läraryrollen och responsarbetet

"Du undervisar bäst i det du själv bäst behöver lära."
(Richard Bach)

Målet för responsarbetet är att eleverna ska kunna iaktta såväl sina egna som sina kamraters kvaliteter som talare. Genom att lyfta fram det som är bra och det som kan förbättras i både talet och framförandet kan vi diskutera och formulera generella kriterier för kvalitet. Eleverna lyssnar på varandra med total koncentration; de antecknar inte under tiden som någon talar. Direkt efter talen ger de varandra respons. Responsen fokuserar på talarens styrka ur alla möjliga aspekter beroende på målet för övningen; innehåll, ögonkontakt, röstbehandling, disposition, "röd tråd" med mera. Därefter formulerar man goda råd, som talaren kan välja att ta vara på eller avstå från att följa. Dessa råd ska betraktas som förslag till förändringar och förbättringar.

När man utvecklar sin förmåga att ge respons, utvecklas man själv som talare. Man lär sig att "se" vad en god talare behöver tänka på och man förstärker förmågan att "höra" sig själv. Alltså: inte förrän man är en god lyssnare, kan man bli en god talare!

Varsam respons

Hur vi talar och uppfattas av andra är mycket känsligt och det är oerhört lätt att såra någon i uppföljningen och kommentarerna till talen. Det betyder att undervisningen måste bli mycket varlig. Det ställer stora krav på läraren. Det gäller att vara tydlig med att det är viktigt att ta fasta på det positiva i kamraternas tal och ta upp det. En detalj som det är viktigt att betona är att undvika ordet "men" efter att ha påpekat något positivt i

sin respons efter ett tal. Om man istället säger "och", och utformar det som ett råd, kan det som skulle kunna upplevas som negativt, istället bli ett gott, välmenande råd. Då blir stämningen i responsarbetet mycket bättre. Praktiska exempel får bli grunden för generella kunskaper om retoriken, som i sin tur kopplas till färdigheten i att tala oförberett, framföra förberedda tal och ha förmåga att ge respons till sig själv och andra.

Allt eftersom eleverna övar och utvecklar sin färdighet i talekonst, måste detta kopplas till ökade kunskaper om hantverket. Det ska finnas en tydlig progression i lektionernas innehåll. Retorikens partesmodell ger en bra struktur som hjälper eleverna att se hur de steg för steg utvecklas som talskrivare och talare.

Det händer att elever upptäcker svårigheter som de inte kände till vilket man som lärare kan ha som utgångspunkt för en teorilektion. Delmålet för en serie tal är att som lärare knyta samman teorilektioner och respons, så att eleverna blir medvetna om vad som utmärker det goda talet och lär sig använda dessa erfarenheter som en utgångspunkt för förberedelsearbetet inför kommande taluppgifter.

Vanligt är till exempel att eleverna inte förstår hur viktiga övergångar, fugeord är i tal. De måste via övergångar lotsa lyssnarna genom talet. När någon talar kan man inte gå tillbaka och "läsa" om något man inte hängde med på. Man måste därför upprepa viktiga ord, betona och med gester förstärka det man säger.

Exempel på hur en enkel responsmall som kan användas av både lärare och elever kan se ut:

Oförberett tal

TALAREN/FRAMFÖRANDET

Tar ögonkontakt med de som lyssnar

Ser lugn och säker ut

Verkar engagerad och intresserad

Talar tydligt och lagom högt

Kroppsspråk och tal hänger ihop

1 2 3 4 5 6 7 8 9

INNEHÅLL/FÖRBEREDELSE

Intressant/roligt/spännande innehåll

Väljer rätt ord och uttryck

Verkar ha en plan/röd tråd/dispositionstanke

Tydlig inledning

Tydlig avslutning

Håller tiden

Använder hjälpmedel

LYSSNAREN

Är uppmärksam på den som talar

Har uppmuntrande kroppsspråk och mimik

Hjälper och stöttar med frågor om det behövs

Förberett tal

TALAREN/FRAMFÖRANDET

Tar ögonkontakt med de som lyssnar

Ser lugn och säker ut

Är engagerad och intresserad av sitt ämne

Talar tydligt och lagom högt

Använder kroppsspråket för att förstärka innehållet

INNEHÅLL/FÖRBEREDELSE

Intressant/roligt/spännande innehåll

Använder "sitt eget språk" och förklarar svåra ord

Har anpassat språket till lyssnarna

Är förberedd och kan sitt ämne

Behöver bara lite stöd av manus

Har en tydlig "röd tråd" och disposition

Intresseväckande inledning

Avslutar tydligt

Använder hjälpmedel på ett bra sätt

LYSSNAREN

Är uppmärksam på den som talar

Har uppmuntrande kroppsspråk och mimik

Kan ställa frågor efteråt

Är förberedd på att ge talaren respons

GULDKORN:

Det här gjorde talaren bra....

Det här gjorde lyssnaren bra...

En titt i backspegeln

Lärarens responsarbete kan beskrivas på två olika sätt. Dels handlar det om att hitta guldgrubbor och ge varje elev "självkänsl-stärkande" respons. Dels handlar det om att i sin respons undervisa såväl individen som hela gruppen om "nya" infallsvinklar. När en elev har använt sig av en strålände inledning kan man haka på med att ge fler exempel på bra inledningar och deras syfte. Ett annat sätt att ge lärarrespons är att inleda en tallektion med en samlad respons som gäller alla, en så kallad backspegel. Då kan man sammanfatta alla de detaljer eleverna tagit upp och lägga till nya tankar och begrepp från retorikens didaktik. Att lyfta det eleverna har gjort och summera de gemensamma upplevelserna är både självstärkande och roligt.

När eleverna börjar framföra sina väl förberedda tal och får respons, samlar läraren information på till exempel blädderblock eller OH om vad gruppen ser och hör respektive inte kommenterar alls i responsen.

Läraren kan då gå in och undervisa om det icke-sagda – det som eleverna inte har kommenterat under responsen – och lyfta fram strategier som de kan använda sig av vid nästa övning. De första trygghetsövningarna och oförberedda talen ger ett avstamp för hur man successivt kan bygga på kraven på elevernas tal.

Skriva loggbok

Reflektioner kring de egna känslorna i samband med talövningarna ger eleverna en större chans att se sig själva och reflektera över sina möjligheter och om vad som behövs för att förstärka den egna förmågan. Det personliga uttryck som de redan har i sitt språk ska de lära sig att utveckla. Med start i enkla övningar från Oförberedda Talares Klubb, OTK, som ger många tillfällen till igenkännande skratt och samtal om gemensamma erfarenheter, går man vidare med övningar av ökande svårighetsgrad.

En snabb genomgång efter övningar kan utgå från några enkla frågor, som genom sina olika infallsvinklar synliggör för eleverna vad man faktiskt har arbetat med under lektionen. Detta kan man genomföra muntligt, men mycket gärna skriftligt i en loggbok som eleverna kan använda även i andra sammanhang under klassens arbete med retorik.

- Vad har vi gjort idag? Sammanfatta Alla säger/skriver ett/några ord. Frågan kan gå flera varv i gruppen.
- Vad har du lärt dig i dag? Gör nedslag. Välj något viktigt. Alla säger/skriver ett/några ord.
- Hur går du vidare? Reflektera
- Hjärna och hjärta, tankar och känslor. Alla säger/skriver så mycket de vill.

Eleverna blir medvetna om att tal inför en grupp innebär ett samspel och en dialog med gruppen. De inser att de talar med och inte till gruppen. De olika signaler

som åhörargruppen sänder ut när de sitter i bänken och lyssnar blir en dialog, som talaren uppmärksammar och sedan själv blir tydligare medveten om när han/hon sitter som åhörare. De blir medvetna om att tala och lyssna ingår i ett kommunikativt samspel i klassrummet och att det - i de flesta fall - är ett omedvetet samspel; en nog så viktig kunskap.

Med utgångspunkt i regelsystem och responsarbete utvecklas eleverna till "proffslyssnare" och blir duktiga på att ge egenrespons och ser själva vad som är kvalitativt bra - bättre - bäst. Eftersom de ser och hör andras presentationer och kan göra kopplingar till den respons de själva fått kommer de kunna se och förstå mycket mer av sina egna kvaliteter och brister. Allteftersom eleverna formulerar sin respons utifrån ökande krav, växer också deras insikt i att skillnader och likheter ska bemötas med ödmjukhet och respekt. Deras empatiska förmåga växer.

Kriterielistor

"Ju oftare vi ser goda sidor hos oss själva, desto oftare ser vi goda sidor hos andra!"

Under responsarbetet i klassen antecknar eleverna alla aspekter som kommer upp från åhörarna i en kriterielista för bedömning av kvaliteter i det goda talet och framförandet. När alla i gruppen har talat är kriterielistorna både långa, utförliga och fulla av upprepningar. De kan skriva kriterielistorna i sina loggböcker som på så sätt växer till "en klassens egen retorikbok". I loggboken finns också elevernas egna reflektioner samlade. Teori och erfarenheter vävs samman till en för eleverna synlig helhet. Så här kan en sida ur loggboken se ut:

Man kan samla in grupplistorna och strukturera dem till en för klassen gemensam lista inför nästa presentation. Listan innehåller alltså både vad som kännetecknar det goda talet och den gode talaren, och de goda råden. Till skillnad från responsarbetet vid oförberedda tal är det viktigt att responsen vid förberedda tal börjar med

fokus på innehållet. Om man utgår ifrån att det viktigaste är innehållet så kan man allt eftersom bygga på med tankar om hur man på bästa sätt får fram sitt budskap. Detta sätt att arbeta avdramatiserar talsituationen – introduktionsövningar och oförberedda tal lyfter under lättsamma former fram responsen på framförandet medan förberedda tal tillåter eleverna att fokusera på innehållet. Framförandeteknik är ett hantverk vi alla kan lära oss och våra brister beror ofta på för lite erfarenhet och träning. Visst finns det karismatiska talare som förefaller vara naturbegåvningar, men bakom de flesta minnesvärda tal ligger ett långt och noggrant förberedelsearbete samt vana vid olika talsituationer.

"Det finns inte mycket som kräver så mycket förberedelser som ett oförberett tal." (Winston Churchill)

Checklista inför presentation.

Vad ska jag tänka på?

- Kunna mitt ämne för att låta trovärdig och göra det intressant.
- Förbereda mig väl: samla, sovra och strukturera mitt stoff.
- Ha egna synpunkter.
- Anpassa språket till åhörare och ämne.
- Alltid öva med tidtagning utifrån ett manus.
- Vara övertygande och engagerad både vad gäller innehåll och framförande.
- Ha ögonkontakt med alla.
- Tala tydligt, lugnt och lagom högt.
- Poängtera, betona och upprepa.
- Ha ett medvetet kroppsspråk.
- Aktivera publiken.
- Avsluta bra, gärna med knorr.

Partesmodellen – för barn och ungdomar

"Ingen vet vad han klarar innan han har försökt."
(Pubilius Syrus)

Partesmodellen kan enklast beskrivas som en arbetsgång för talare. Dess fem ursprungliga delar användes redan under antiken medan första och sista steget i den modell som presenteras här har tillkommit senare. Många skräms av de latinska termerna, men faktum är att man enkelt kan göra dem mer förståeliga för eleverna genom att jämföra dem med motsvarande svenska eller engelska ord. Fackord finns på många områden och för eleverna är det inte konstigare att känna till retorikämnets begrepp än att lära sig de ord och begrepp de använder i till exempel stallet eller på handbollsplan. Presentera partesmodellen för eleverna och låt den bli en naturlig del i varje förberedelse inför muntliga framförande i alla ämnen. Ju oftare eleverna använder partesmodellen i sina förberedelser desto bättre blir de på att se vilka steg eller faser som just de behöver förbättra eller utveckla. Både respons- och analysarbete går lättare om eleverna vänjer sig vid att "tänka" i partesmodellens olika steg.

INTELLECTIO

- analys av den retoriska uppgiften och att välja ämne

"Muntliga presentationer och muntligt berättande för olika mottagare, om ämnen hämtade från vardag och skola." (Lgr 11: Centralt innehåll i åk 4-6; Tala, lyssna och samtala; s 224)

Detta numera vanligaste första steg i den retoriska förberedelseprocessen var inget eget steg under antiken. Då gick intellectio, analys av uppgiften och inventio, stoffsamling, in i varandra. Så kan man se det även idag, de flyter ihop. Men ur ett pedagogiskt och didaktiskt perspektiv underlättar det för eleverna att börja med en analys av uppgiften tillsammans i grupp och under samtalet inse att det finns många faktorer att ta ställning till. Detta för att komma igång med arbetet, men också för att få en handfast arbetsgång att följa, steg för steg. Intellectio fungerar som "igångsättare" och när man förstått uppgiften blir det lättare att gå vidare.

Eleverna kan göra en retorisk analys genom att i grupp ställa sig följande frågor:

- Vilka är åhörarna?
- Vilken är målgruppen?
- Vilket är syftet med talet?
- Vad vill jag uppnå?
- Vilken typ av tal ska jag framföra?
- Vilket är sammanhanget, kontexten?
- När och var ska jag tala?

Frågorna underlättar för eleverna att se att alla talsituationer är unika. Det är viktigt att eleverna lär sig att göra en åhöraranalys på såväl grupp- som individnivå och då diskutera hur olika vi är som talare och lyssnare. Dessutom behöver de kunna "se sig själva som talare" - vilka styrkor respektive svagheter har jag som talare? Utifrån styrkor kan de definiera en enda liten sak som de vill utveckla eller förändra. Styrkorna står alltid i fokus.

Beroende på om ämnet eller syftet med talet är givet kan processen under Intellectio se lite olika ut. I det följande beskrivs arbetet utifrån att eleven själv väljer ett ämne att tala om, men att syftet med talet kan vara givet.

När eleverna utifrån analysen har valt ett ämne att tala om, följer arbetet med att begränsa ämnet och hitta fokus. Det allmänna syftet bestämmer oftast läraren, till exempel att informera, övertyga, redogöra eller underhålla. Eleverna väljer sitt eget specifika syfte. Om det gäller en argumentation kanske någon väljer att argumentera för gratis fritidssysselsättningar för alla barn och ungdomar. Om uppgiften är att informera kan en elevs specifika syfte vara att informera om hur skolan kan hantera sina sopor på ett bättre sätt. Syftet ska formuleras i en enda mening, annars är det lätt att talet blir spretigt: "Syftet med mitt tal är att informera om hur skolan kan förändra sitt sätt att hantera sopor."

Att göra i klassrummet

1. DELA UT ETT TOMT A4 PAPPER. Be eleverna göra två spalter med rubrikerna Roliga minnen, Mina intressen. Under tre minuter ska de skriva ner allt de kommer på under varje rubrik. När de är klara rangordnar de sina ämnen efter vilka de helst skulle vilja jobba vidare med. Två och två presenterar de sedan sina tre topprankade ämnen för varandra. Kompisen väljer det ämne han eller hon vill veta mer om. Därefter kan man välja att gå vidare och låta paren spela rollen av journalist och intervjuoffer eller bara låta var och en berätta lite kort om det ämne kompisen ville veta mer om.

2. GE ELEVERNA EN BOKSTAV. Under tre minuter ska de lista så många tänkbara ämnen som möjligt på just den bokstaven. Låt dem sedan sitta i grupper om tre och jämföra sina listor. Har de skrivit samma saker? Varför? Varför inte? Kan de enas om tre ämnen som de skulle vara intresserade av att veta mer om?

3. ARBETA I GRUPP. Dela ut listor med fem till tio vitt skilda ämnen. Be grupperna komma överens om:

a. vilken publik de tycker skulle passa till vart och ett av ämnena

b. vilken typ av tal de tycker skulle passa till vart och ett av ämnena (förutsätter att man har gått igenom några olika tal)

c. några olika syften som talen skulle kunna ha (formulera att-satser t ex. att informera om årstiden sommar, att övertyga om att sommaren är den bästa årstiden, att berätta om sommaren)

d. ett ämne och lista så många tankar, associationer och ord kopplade till ämnet som möjligt.

4. GE ELEVERNA TRE OLIKA SYFTEN med ett tal till exempel att informera om, att instruera om, att argumentera för. Låt eleverna leta efter passande ämnen i en dagstidning – ett förslag kan vara att låta alla söka efter lokaltidningar på nätet och där hitta artiklar eller notiser som de tycker skulle passa till de olika syftena.

5. BESKRIV FÖR ELEVERNA hur de kan tänka sig talet som en resa. Där talaren är reseledaren som ska guida lyssnarna (resenärerna) längs med vägen mot slutmålet. När resan (talet) är slut ska alla ha ett gemensamt minne att bära med sig. Skissen beskriver väl hur både talare och lyssnare är aktiva och delaktiga.

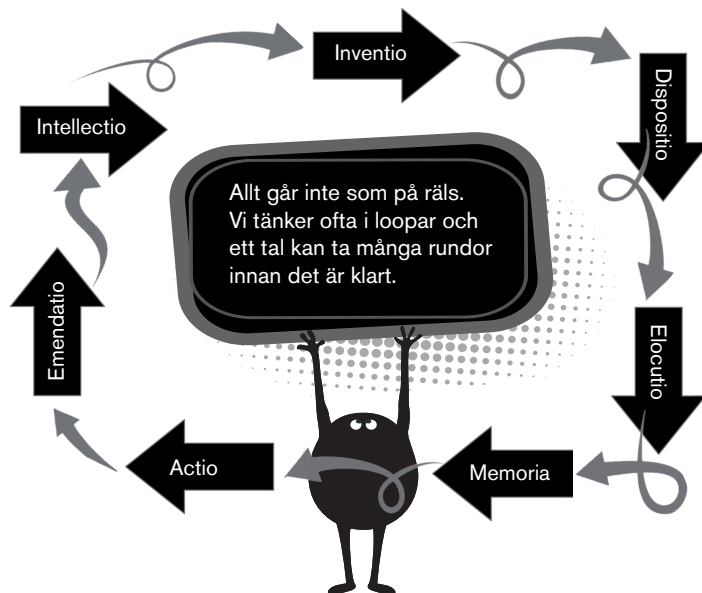
Talet är som en resa

INVENTIO - samlar stoff

"Informationssökning i några olika medier och källor, till exempel i uppslagsböcker, genom intervjuer och via sökmotorer på Internet." (Lgr 11: Centralt innehåll i åk 4-6; Informationssökning och källkritik; s 225)

När man har formulerat sitt syfte – Vad vill jag med mitt tal? Vad vill jag att åhörarna ska tänka/känna efteråt? – och sin huvudtanke, börjar det intressanta stoffsamlingsstadiet. Stoffet ska belysa, förklara och förstärka de egna tankegångarna. Oftast samlar vi stoff redan i inledningsfasen av förberedelserna, vi arbetar inte lineärt utan snarare i "loopar", vertikala cirklar.

Som vi redan har sett kan ämnet i en talsituation i skolan vara givet alternativt valbart. Ska man själv välja ämne kan de oändliga möjligheterna verka förlamande – vad av allt som finns att tala om ska jag välja? Eller ur ett annat perspektiv – vad har jag att säga som kan vara av intresse? Oavsett vilket är det viktigt att söka idéer i egna erfarenheter och kunskaper. Eget intresse och engagemang för ämnet gör det lättare att också skapa intresse hos åhörarna. Sedan kan eleverna komplettera med stoff från många andra källor. Idag är inte tillgången på material ett problem i sig. Det handlar snarare om att kunna granska och förhålla sig kritiskt analyserande till material. Problemet i vår tid är inte brist på information utan snarare överflödet av densamma. Det finns nästan ousinliga källor att ösa ur. Inventiostadiet är ett ypperligt tillfälle att undervisa i källkritik och kritisk granskning.

"Jag hittar inget!"

Hur hjälper man bäst sina elever att samlar stoff och finna kreativa vägar in i sina valda ämnen? Ja, den kreativa skaparprocessen kommer inte alltid på kommando, men det finns olika knep att ta till, en del mycket gamla.

De sex frågornas metod

Antikens retoriker utvecklade en metod för att via sex frågor skapa förutsättningar för olika tankar och infalls-

vinklar. Frågorna är tänkta att hjälpa talaren att vara kreativ och kunna "spåna" fram ett första underlag till sitt tal; en hjälp att hitta ämnen och stoff.

Frågor att ställa sig:

- Vad?
- Vem?
- När?
- Var?
- Varför?
- Hur?

Ibland kan tilläggsfrågan Och med hjälp av vad? göra den fortsatta stoffinsamlingen enklare. Med stöd av de sex frågorna blir det lätt att formulera ett första syfte med sitt tal:

"Syftet med mitt tal är att med hjälp av bilder från en hundkurs berätta för mina klasskamrater om hur roligt det är att ha en egen hund."

Listning

En viktig insikt för många elever är hur viktiga de själva är som första källa till sina tal; att kunna använda sig själv, sitt kunnande och sina erfarenheter.

- Är jag speciellt duktig på något eller särskilt engagerad i en fråga?
- Vilka är mina intressen och vad har jag varit med om?

Eleverna skriver en lista med alla ord de kommer på och använder listan för att markera ord som kan vara bra att ha som utgångspunkt för ämnesval eller som förstärkande material.

Brainstorming

Att bara låta idéerna flöda är en teknik som används för att släppa loss kreativa tankar. Under begränsad tid låter man, ocensurerat, så många idéer som möjligt att flöda utan någon speciell inbördes ordning. Det gäller att skilja på det kreativa, skapande stadiet och den kritiskt värderande granskningen. Alla idéer är okej. Man kan lista tankarna, eller samla orden i en tankekarta eller i ett tankemoln.

Att göra i klassrummet

1. LÅT ELEVERNA ARBETA i grupper om tre. Ge varje grupp tre ämnen och låt dem fundera kring följande frågor:

- Vad skulle du vilja veta mer om i anslutning till varje ämne? Formulera frågor.
- Var skulle du söka efter information till ämnet?
- Vilka hjälpmedel skulle du kunna använda för att illustrera ämnet?
- Finns det personer du skulle kunna intervjua?

2. LÅT ELEVERNA SAMLA ARGUMENT för och emot en aktuell fråga. Eleverna har ofta många egna ämnesuppslag att komma med. De behöver inte stå för de argument de skriver ner utan ska bara träna sig i att formulera argument. Lista tillsammans argumenten på tavlan i spalter

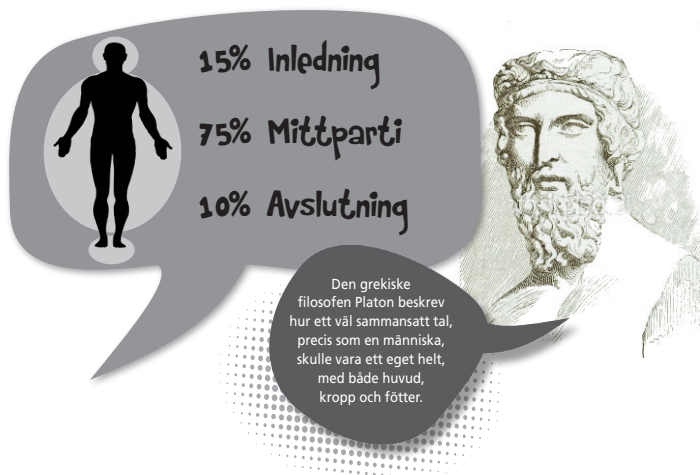
för och emot. Kanske finns det argument som är svåra att placera? Hur kommer det sig?

3. GE ELEVERNA EN LISTA med olika ämnen. Kan de hitta egna, personliga händelser och minnen till något ämne? Be dem anteckna och sedan redovisa för varandra i mindre grupper (personliga exempel är en bra utgångspunkt i många typer av tal).

DISPOSITIO – att strukturera och organisera sitt tal

"Beskrivande, förklarande, instruerande och argumenterande texter, till exempel faktatexter, arbetsbeskrivningar, reklam och insändare." (Lgr 11: Centralt innehåll i åk 4-6; Berättande texter och sakprosatexter; s 225)

Den grekiske filosofen Platon beskrev hur ett väl sammansatt tal, precis som en människa, skulle vara ett eget helt, med både huvud, kropp och fötter. Huvudet motsvarar talets inledning, kroppen talets mittparti/avhandling och fötterna avslutningen. Denna klassiska bild beskriver väl hur ett tal ska vara sammansatt för att upplevas som en balanserad helhet. Då mittpartiet utgör den större delen är det lämpligt att arbeta med den delen först. Det är också lättare att formulera en bra inledning och avslutning när man har helt klart för sig vad mittpartiet egentligen innehåller. Mittpartiet kan disponeras på många olika sätt.

Olika sätt att disponera talets mittparti

För att eleverna ska känna sig bekväma och trygga med olika dispositionsmodeller är det lämpligt att först arbeta tillsammans med en modell åt gången och sedan, när de känner till de olika teknikerna, låta dem välja.

Kronologiskt

Mycket ofta lämpar det sig att presentera stoffet kronologiskt, i tidsföljd: först kommer ..., sedan kommer... och till sist ... Om man till exempel ska berätta om fotbollens utveckling som sport kan man börja berätta om var och när man började spela fotboll och därefter gå framåt i tiden. Alternativt kan man starta i nutid och

göra en resa bakåt i historien. I båda fallen utgör kronologin en ram för dispositionen. Ska man demonstrera eller instruera om något är en kronologisk disposition ofta det självklara valet; tänk på tv-kockarnas presentationer i rutan. För de flesta elever är detta en välkänd modell eftersom berättelser lämpar sig väl för kronologisk ordning.

Rumsligt

Att disponera stoffet rumsligt betyder att man med en fysisk miljö som utgångspunkt förflyttar sig från en plats till en annan: beskrivning av ett hus utifrån och in, vägen från en plats till en annan. Väderleksrapporter i TV är ett bra exempel på rumsdisposition. Den startar i en allmän överblick och går därefter i strikt geografisk ordning från distrikt till distrikt, från plats till plats. Som framgår av exemplet är detta en modell som ofta används i informativa tal. En elev som ska beskriva sin nya skola eller sommarens lägervistelse kan också välja att utgå från en rumslig disposition.

Orsak och verkan – Problem och lösning

Här disponerar man talet på två alternativa principer. Antingen börjar man med orsaken till något och visar på vilken verkan det får eller har fått. Eller så börjar man med resultatet, verkan av något, och granskar bakgrundshistorien. Detta är en utmärkt disposition för det argumenterande talet eftersom den kan ge förslag på tänkbara lösningar på olika problem. Till exempel: "Bilar ger dålig luft i städerna, satsa på kollektivtrafik."

Löpsedelsteknik

En funktionell dispositionsmodell är journalistikens löpsedelsteknik, som är inriktad på att direkt fånga åhörarnas uppmärksamhet och besvara deras mest angelägna frågor. Vad vill de veta först? I vilken ordning ska frågorna besvaras? Istället för att som i en klassisk dispositionsmodell redogöra för en aspekt i taget, tar

man i löpsedelstekniken upp lite om olika aspekter i varje del. Jämför med en nyhetsartikel, där huvuddragen först ges i rubriken, de väsentligaste upplysningarna i ingressen och sedan de kompletterande detaljerna i brödtexten med det minst viktiga sist.

Att göra i klassrummet

1. ELEVERNA KAN TRÄNA SIG på att memorera och öva olika modeller för disposition i oförberedda tal. Det hjälper dem att kunna framföra tankar och åsikter på ett strukturerat och för åhörarna begripligt sätt. På samma sätt som man väljer disposition för de förberedda talen, väljer man ur minnet några enkla modeller att använda vid de oförberedda talen:

- Vem, vad, var, när, varför, hur?
- Problem, möjliga lösningar, bästa lösning
- Dåtid, nutid, framtid
- Vad ska göras i första, andra och tredje hand?
- Vad händer om vi gör följande; vad händer om vi inte gör det?
- Fördelar, nackdelar

2. PRESENTERA ETT ÄMNE till exempel Godis. Dela klassen i lika många grupper som du har olika dispositionsmodeller. Dela ut de olika dispositionsmodellerna och låt var och en kort skriva ner hur ämnet godis skulle kunna disponeras utifrån den disposition de fått.

- kronologisk disposition: godisets historia, svenskarnas godiskonsumtion idag, framtidens godis
- orsak – verkan-disposition: godisets effekt på vår hälsa, godisförbud, åldersgräns på godis
- rumslig disposition: godisets olika smaker, olika sorters godis, olika länders godis

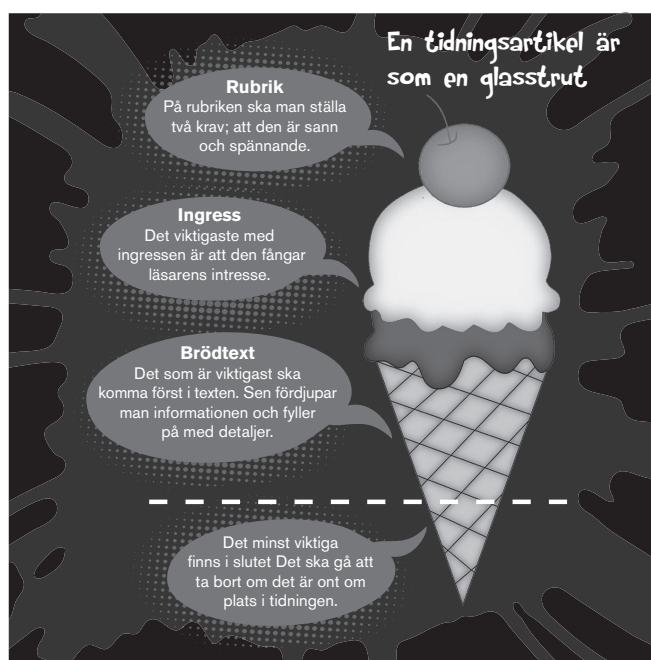
3. DELA UT NONSENSÄMNEn (gärna samma ämne till flera elever) och ge eleverna fem minuter var att förbereda ett tal utifrån någon av de dispositionsmodeller ni har arbetat med. Beroende på klassens talvana kan man välja i hur stora grupper eleverna sedan redovisar sina tal.

4. TA HJÄLP AV ELEVERNA, biblioteket eller nätet för att hitta roliga historier. Dela ut historierna och tala om för eleverna att de ska fungera som inledning på ett tal. Be eleverna fundera på följande:

- Vad skulle ditt tal kunna handla om?
- Om du inte hade din roliga historia hur skulle du då välja att inleda ditt tal?
- Hur skulle du kunna avsluta ditt tal?

5. LÅT ELEVERNA ARBETA i mindre grupper. och tillsammans komma på en kort inledning och avslutning till vart och ett av följande ämnen:

- Det finns inga dåliga hundar bara dåliga hundägare
- Grekland – ett semesterparadis
- Åldersgräns på energidrycker
- Fotboll är bästa sporten
- Vad mår vi bra av att äta

ELOCUTIO – Formuleringsfasen (Jämför med engelskans eloquent – värtalig)

"Ord och begrepp som används för att uttrycka känslor, kunskaper och åsikter. Ords och begrepps nyanser och värdeladdning." (Centralt innehåll i åk 4-6; Språkbruk; s 225).

Nu ska de uppslag och tankar man kom på under inventio, och gav struktur i dispositio kläs i ord. Innehållet, orden man använder, ska passa till:

- åhörarna
- talets syfte
- situationen
- tidpunkten
- platsen
- till talaren själv

I elocutio ska talaren med hjälp av sitt språkval försöka skapa så god effekt som möjligt. Hur vill man påverka åhörarna? Vilket intryck vill man göra på dem? Informera? Roa? Väcka medkänsla? De studier som gjorts angående stilnivå och påverkans effekt är ganska entydiga: "Ju ledigare stilnivå, utan att gå över gränsen för det passande, desto bättre kommunikativ effekt." (Anders Sigrell). Ett naturligt språk som passar både talaren och publiken ökar möjligheten att nå fram med budskapet. Om man måste använda svåra ord, är det viktigt att visa respekt för lyssnarna genom att förklara dem. Ett inslag i elevernas retorikträning är att träna på att definiera och förklara ord samt att öva upp förmågan att använda ett varierat och rikt språk, anpassat efter sammanhanget.

Det är viktigt att vänja eleverna vid att plocka bort alla onödiga och störande småord, som: typ, liksom, alltså, precis, vad heter det, ääh etc. Om man inte gör det, kanske åhörarna hakar upp sig på dem, tappar tråden och till slut inte längre lyssnar på anförandet. Å andra sidan är det viktigt att föra in fogeord i talen. Fogeord, sambands signaler, hjälper åhörarna att följa talets röda tråd och är en hjälp för talaren i manuset. Det kan vara ord eller satser som gör dispositionen tydligare:

- För det första, för det andra...
- Då var det så, men nu är det så här...
- Det låter ju bra, men det finns problem
- Här i Sverige, men ute i världen...
- Ju... desto...

För att göra språket så uttrycksfullt som möjligt, är det vanligt att använda retoriska figurer. Några enkla retoriska figurer att låta eleverna prova till att börja med är:

- tretal (uppräknings av tre saker)
- allitteration (orden i ett kort budskap börjar på samma bokstav eller stavelse, "Volvos värde varar" – här även tretal)

- antites (motsats: svart-vitt, rik-fattig, hög-låg)
- retoriska frågor (i stället för att göra ett påstående ställer man en fråga med ett givet svar: "Vill du bli lyckligare?")

Det handlar inte enbart om att finna passande ord för det som ska sägas, utan också om att med hjälp av gester, tonfall och pauser göra talet så uttrycksfullt som möjligt. Kommunikation sker alltid på lyssnarens villkor. Det gäller för talaren att skapa kontakt, förståelse, medkänsla och engagemang hos åhörarna.

Vill man använda tekniska hjälpmedel för att förstärka budskapet är det i denna fas man ska fundera på det. Eleverna ska ges möjlighet att pröva olika tekniska hjälpmedel och bli medvetna om vikten av att lära sig använda till exempel OH och presentationsprogram på ett bra sätt.

Att göra i klassrummet

1. SAMLA TEXTER med hög stilnivå. Det kan vara juridiska kungörelser, lagförslag, olika texter hämtade från riksdagens hemsida, vetenskapliga artiklar och så vidare. Låt eleverna arbeta i grupper med att skriva om hela eller delar av texterna till ett mer vardagligt språk. Tala om för eleverna att deras målgrupp är till exempel förskolebarn.

2. GÖR EN LISTA PÅ ORD som har synonymer på olika stilnivå (skurkärning, städerska, hygien-tekniker). Dela ut listan och låt eleverna hitta synonymer till orden. Tänk på att blanda ord på olika stilnivåer på listan som eleverna får. Diskutera i klassen vilken effekt en text eller ett tal får beroende på vilken stilnivå orden har.

3. DELA UT LISTAN med orden nedan. Be eleverna att, en och en, markera om deras första reaktion på ordet är positiv eller negativ. Redovisa i smågrupper och låt grupperna fundera kring vilka olika associationer orden kan ge beroende på vem det är som hör dem.

kan man låta varje grupp skriva en inledning alternativt avslutning till något av sina förslag.

MEMORIA – Memoreringsfasen och manusteknik

"Språkliga strategier för att minnas och lära, till exempel tankekartor och stödord." (Centralt innehåll i åk 4-6; Språkbruk; s 225).

När talaren har strukturerat sitt tal i dispositio och klätt det i ord i elocutio, är det dags att memorera talet. Memoria är alltsedan antiken en viktig del i arbetet med att framställa ett övertygande tal. Som stöd i memoreringsarbetet fanns då en särskild minnesteknik, där de olika rummen i ett hus var symboler för talets olika delar. Idag behöver vi inte lära oss talet utantill, vi använder olika typer av manus. Dessutom har vi OH-apparater, olika presentationsprogram, interaktiva skrivtavlor (smart boards) och läsplattor till vår hjälp för att minnas innehållet i talet.

Stödord och/eller tankekartor är ett enkelt och utmärkt stöd för minnet. Talkort för stödord eller minnesanteckningar görs enkelt av ett fjärdedels A4-ark i styvt papper. Förbered och numrera ett kort per huvuddel av talet. Att lära sig ta ut stödord från en text och att skriva tankekartor är viktig kunskap för eleverna. Det här förarbetet, som är till för att stödja minnet är viktigt, men framför allt är det nödvändigt att ÖVA; att lära sig talet så bra att man kan lägga sina talkort åt sidan. Först då finns möjlighet att skapa direktkontakt med publiken och visa sitt ethos, sin trovärdighet. Tänk på skillnaden mellan en talare som läser innantill ur sitt manus och en talare som talar fritt, som kan lämna sitt manus och spontant ställa och besvara frågor. Vem av dem lyssnar vi helst på? Självklart är det talaren som talar fritt, och som därigenom skapar kontakt, som tilltalar oss mest. Avsätt tid för eleverna att öva i skolan och de dem ta tid på sina tal flera gånger under övningsfasen.

I memoria läggs grunden för nästa steg, actio. Förutsättningen för att ett framförande ska bli bra, är att vara så väl förberedd, att man kan tala och agera naturligt – även om de tekniska hjälpmedlen inte skulle fungera.

Att göra i klassrummet

Dela klassen i tre lika stora grupper. Spela upp en nyhetssändning för klassen (radio eller tv) efter att först ha gett grupperna följande instruktion:

- grupp 1 får bara lyssna/titta
- grupp 2 får lyssna/ titta och anteckna
- grupp 3 får lyssna/titta, anteckna och direkt efteråt återberätta för varandra vad de minns

Låt det gå en tid (en timme, en halv dag, en vecka) och be sedan alla skriva ner vad de minns från nyhetssändningen. Jämför och diskutera resultatet i helklass.

ACTIO/ PRONUNTIATIO

Framförandet – kroppsspråk och röst

"Hur gester och kroppsspråk kan påverka en presentation."(Centralt innehåll i åk 4-6; Tala, lyssna, samtala; s.224)

Om talaren har förberett sitt tal riktigt väl i memoria, har han/hon så att säga "krattat manegen" för actio/ pronuntiatio - framförandet. Här övas kroppsspråk (actio) och röstbehandling (pronuntiatio), som båda är av stor vikt för helhetsintrycket av talet och talarens möjlighet att övertyga.

Redan under antiken insåg man att framförandet var avgörande för talets genomslagskraft – och det gäller fortfarande. Demosthenes fick en gång frågan om vad som var det allra viktigaste för att ett tal skulle engagera åhörarna. "Framförandet", blev hans svar. Som det näst viktigaste då? "Framförandet", svarade han återigen. Men som det tredje viktigaste, vad är det? "Framförandet", sa han bestämt. Den här lilla anekdoten bekräftar, att ett bra framförande, med fokus på kommunikationen med åhörarna, är avgörande för effekten av ett tal.

"Alla talare håller två tal samtidigt – det som hörs och det som syns."(Shakespeare)

Vad är det då som ingår i kroppsspråket? Vad behöver man tänka på för att göra ett lyckat framförande? Det viktigaste verktyget är ögonkontakten. Att sprida den, vila lugnt med blicken på åhörarna – det ger ett trovärdigt och behärskat intryck. Att visa känslor med hjälp av gester och mimik, så att de passar ihop med det talaren säger. En god, avspänd hållning – liksom gester och mimik - förstärker intrycket av det som sägs och av talaren. Hållningen är också en förutsättning för att kunna andas rätt. Hållningen och andningen är i sin tur förutsättningar för att rösten ska fungera väl

Rösten är förutom kroppsspråket vårt viktigaste instrument för att göra ett gott intryck på lyssnaren. Det är viktigt för en talare att använda rösten rätt, för att orka tala utan att bli hes eller "kraxig". För att rösten ska fungera bra behöver vi vara avspända, ha god hållning och andas rätt - med magen, inte med bröstet. Om vi använder oss av de här grundförutsättningarna, vad mer behöver vi tänka på för att vår röst ska uppfattas som behaglig att lyssna på? Jo, det gäller att tala tydligt, med god artikulation, så att åhörarna kan uppfatta vad som sägs. För att det som sägs ska bli intressant att lyssna på behöver man betona viktiga ord, tala med variation och anpassa talhastighet, intonation (melodi), pausering och volym efter situationen. Tipsa gärna eleverna om att "prata upp sig" före framträdandet på samma sätt som de värmer upp inför en viktig idrottsprestation. Energi, entusiasm, engagemang och glädje smittar; en talare som visar intresse för sitt ämne och sina åhörare är en talare vi lyssnar på.

Att göra i klassrummet

I. ELEVERNA BRUKAR KÄNNA sig mer förberedda och trygga inför framförandet när de får öva sig på och lära sig att följa professor Elliot Seidens handfasta tips:

- Walk in! Gå in lugnt och säkert och kom ihåg att se glad ut så fort publiken kan se dig.
- Plant yourself! Ställ dig stabilt så du känner att båda fötterna har kontakt med golvet. För att påminna dig om att ha en god hållning, kan du tänka "krok i taket".
- Look them in the eye! Här handlar det om att öva på att ta ögonkontakt och att sprida den. Om man har stor publik, är det inte möjligt att ta ögonkontakt med alla samtidigt. Välj därför ut tre åhörare – en till höger, en i mitten och en till vänster – och ha ögonkontakt med var och en av dem så länge som det tar att tänka "en cola, två cola, tre cola". Dels visar du att du är lugn och behärskad - har situationen i din hand - och dels gör det att du inte får för bråttom att börja tala, att du har "is i magen".
- Get started! Först nu är det dags att börja hålla talet och tack vare mallen känner eleverna mycket större lugn och säkerhet än de skulle göra annars. Deras självförtroende växer.

2. ATT KOMMUNICERA med hjälp av ett "nonsensspråk" är ett roligt sätt att visa hur mycket vi tolkar och förstår med hjälp av tonfall, kroppsspråk och mimik. Para ihop eleverna två och två. Varje par ska nu tänka ut en liten scen att spela upp. De bestämmer grovt vad samtalet ska handla om och fokuserar sedan på att fundera på hur de ska använda sitt kroppsspråk och sina röster för att förmedla till åhörarna vad deras samtal går ut på. Väl på "scen" improviserar de och använder bara nonsensord.

EMENDATIO – rätta, fullkomna eller korrigerade Emendatio är liksom intellectio en partesdel som tillkommit på senare tid. Den är bra att använda sig av utifrån ett pedagogiskt perspektiv. Talaren går igenom vad som fungerade bra respektive vad som kan göras bättre och vad som eventuellt bör undvikas vid framtida framföranden. Många elever säger efter responsarbetet att de vill "göra om" sina tal, och även om de inte framför dem igen så kan de i smågrupper hjälpas åt att utifrån sina manus förbättra och förändra sina tal. Ibland talar man om detta som ett sjunde steg, feedbacktio, vilket är en form av egenrespons.

Responsarbetet på individ- och gruppnivå kan i nästa fas utvecklas till handfasta råd om hur en bra talare och ett bra tal kan utvecklas. Summeringen av respons och goda råd utifrån elevernas tal utgör en bra grund för ett fortsatt arbete med förändringar, förbättringar av såväl talare som tal. Elever vill oftast att man arbetar med och fullkomnar deras egna tal, men i vissa grupper är det bättre att arbeta med "anonyma" utkast. Under emendatio kan man också göra en utvärdering

utifrån önskat utfall. Var argumenten tillräckligt tydliga? Hur ska vi göra detta ännu bättre? Att samla responsen till generella råd eller regler för vad som är bra att tänka på är uppskattat av eleverna. Det ger dem redskap för att kunna bearbeta sina tal och framföranden i efterhand alternativt ge sig själva egenrespons inför nya talsituationer.

Om man visualiserar råden i en tankekarta eller i tankemoln får eleverna en råd- och regelsamling som lätt går att komplettera allteftersom eleverna går vidare i sin utveckling som talare.

Övningar

Det är viktigt att eleverna får erövra sina retoriska kunskaper och färdigheter stegvis. De övningar som presenteras i UR:s övningsmaterial bygger på tanken att arbetet i klassrummet startar i trygghetsövningar och oförberedda tal som gradvis leder eleverna fram till att bli säkra och goda talare med tro på sin egen förmåga att uttrycka tankar och åsikter i allt från förberedda redovisningar till spontana debatter. Här presenterar vi tankarna och bakgrunden till varje steg i den progressionsstege som övningsmaterialet bygger på.

I. Introduktionsövningar

Det är viktigt att börja retorikarbetet med introduktionsövningar för att skapa ett tryggt, tillåtande klassrumsklimat. Övningarna stärker gruppens tillit och ökar gemenskapen på ett lekfullt och positivt sätt. De ger alla en möjlighet att tala och använda röst och kroppsspråk på olika vis och fungerar utmärkt som uppvärmning och avbrott under skoldagen.

Att aktivt arbeta med att skapa ett tillåtande klassrumsklimat stärker elevernas självkänsla och är grunden för att lyckas med retorik i klassrummet.

Tillåtande klassrumsklimat

Vad innebär ett tillåtande klassrumsklimat? Det är ett klimat där eleverna känner sig trygga. Trygghet och harmoni är grundförutsättningar för att eleverna ska våga tala. Det handlar om att skapa självtillit och respekt för varandra; det handlar om att skapa det som läroplanen kallar "en god miljö för lärande".

Det är viktigt att:

- ha roligt och skratta tillsammans
- släppa loss, glömma sig själv och våga "göra bort" sig
- skratta med - men aldrig åt - varandra
- vara tillåtande mot varandra – och mot sig själv – för att alla ska trivas och må bra
- sträva mot öppenhet, respekt och tillit för att stärka elevernas självkänsla och känsla av gemenskap

Läraren ansvarar för att:

- sätta samman grupperna, så att alla får arbeta med alla

- skapa en positiv, uppmuntrande atmosfär, både i ord och handling
- uppmuntra - så att alla blir hörda och sedda och våga göra sig hörda och synliga
- uppmuntra – så att eleverna vågar ta ögonkontakt och se glada ut
- ta till vara varje elevs unika egenskaper – ingen elev får hamna utanför

Att arbeta med i klassrummet

I. "VÄVEN" – Tränar uppmärksamhet, lyssnande, självkänsla och ögonkontakt. Som material behövs ett nystan av garn eller snöre.

Stå i cirkel. Läraren börjar och säger t.ex. "Hej, jag heter Kim och jag gillar att läsa science fictionböcker." Utan att släppa änden av nystanet kastar läraren nystanet vidare till elev 1 som talar om vad han/hon gillar att göra. Elev 1 kastar nystanet till elev 2 som talar om vad han/hon gillar att göra. Övningen fortsätter på samma sätt och det gäller för var och en att hålla reda på vad personen före gillar att göra. När alla fått nystanet ska spindelnätet nystas upp. Den sista eleven kastar tillbaka till eleven före och berättar vad han/hon gillar att göra. När hela spindelnätet är uppnystat och läraren har hela nystanet, ska han/hon berätta vad den sista eleven gillar att göra. Övningen kan varieras i det oändliga och ger eleverna goda förutsättningar att lära känna nya sidor av varandra.

II Oförberedda Talares Klubb – OTK

Här ges eleverna möjlighet att tala inför varandra utan krav på förberedelser. Det är viktigt att ha många små, roliga övningar för att utveckla deras talflöde och spontana tal. Åhörargruppens storlek för "oförberedda talare" varierar och går från den lilla gruppen med nära kamrater till hela klassen. Det är viktigt att inte låta övningarna dra ut på tiden. I de fall det behövs, utser gruppen en tidhållare.

"Läraren ska tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen." (Lgr 11: 2.1 Normer och värden; s 13)

För att underlätta för eleverna att göra övningarna i "Oförberedda Talares Klubb – OTK", är det en fördel om de känner till vissa moment så som turtagning, spelregler för lyssnaren och talaren samt responsarbete. Det är viktigt att eleverna är delaktiga i processen, som ska leda fram till att de utvecklas till goda, empatiska lyssnare och skickliga talare. Ett led i det arbetet är att skapa spelregler för såväl lyssnare som talare.

Turtagning

För att eleverna inte ska prata i munnen på varandra får de öva sig på att tala i tur och ordning. Övningen syftar till att ge alla samma möjlighet att komma till tals. Alla får lära sig att lyssna och vänta på sin tur, även de som brukar vara ivriga att få säga sitt. Om det underlättar,

kan den som har ordet ha en "talarpinne" eller liknande i handen.

Att arbeta med i klassrummet

I. GÖR GRUPPER OM FYRA. Be eleverna berätta om något de upplevt, sett eller hört de senaste dagarna. Elev 1 talar i 30 sekunder utan att bli avbruten. Elev 2 ställer en öppen fråga till elev 1 om det han/hon har talat om. Elev 1 svarar och sedan är det elev 3:s tur att ställa en öppen fråga till elev 1. Turtagningen fortsätter på samma sätt tills alla fyra har haft ordet. Därefter tar elev 2 vid och blir den nye talaren. Talaren kan alltid välja att säga pass och låta bli att svara på en fråga. Öppna frågor är utvecklande och hindrar eleverna från att svara med enbart ja eller nej. De inleds med frågeorden: När? Var? Hur? Vem? Vad? Varför? Med hjälp av vad?

Spelregler för lyssnaren

Att lära sig lyssna är vid sidan av arbetet med att skapa ett tryggt och tillåtande klassrumsklimat en grundsten i retoriken. Det är viktigt att eleverna tillsammans diskuterar fram regler för hur de tycker att en god lyssnare ska vara; vad han/hon bör tänka på.

Att arbeta med i klassrummet

I. FRÅGA ELEVERNA vilka regler de tycker att lyssnarna ska ha. Låt grupper om 3-5 diskutera ca 3 minuter och komma med förslag. Gruppen väljer en sekreterare som antecknar förslagen och därefter nämner varje grupp i turordning ett förslag åt gången tills det är slut på exempel. Läraren antecknar förslagen på tavlan. Varje elev väljer 3-5 förslag (bestäm antal i klassen) genom handuppräckning. Läraren räknar och antecknar hur många röster respektive förslag får och skriver upp de förslag som har fått flest röster. Placera klassens regler väl synliga i klassrummet. Skriv nya regler varje läsår.

Exempel på regler:

- Se på talaren
- Ha positivt kroppsspråk
- Visa intresse
- Visa respekt
- Ställ relevanta frågor efteråt

Spelregler för talaren

Självklart är det viktigt att eleverna känner sig trygga och bekväma, när de ska framföra något. För att även talarovilliga elever ska få lust att delta, får ingen elev någonsin tvingas att framföra något inför andra. Även de riktigt blyga brukar efter hand vilja vara med i de roliga övningarna. Det är viktigt att elevernas framföranden progressivt går från att presentera något i grupp, till par och slutligen enskilt. För att minska nervositeten hos dem/den som de första gångerna ska framföra något inför kamraterna, är det bra att sätta lyssnarna i fokus. Det gör man genom att förbereda hela klassen

på att talarna har i uppgift att betrakta lyssnarna och ge respons i form av ros (vad var bra?) och goda råd (vad kan göras ännu bättre?) efter framförandet.

- Var de goda lyssnare?
- Följde de spelreglerna som klassen skapat?

Att arbeta med i klassrummet

I. PRECIS SOM ELEVERNA tillsammans har diskuterat fram regler för hur de tycker att en god lyssnare ska vara, bör de också diskutera fram regler för en god talare genom att följa samma arbetsgång som för lyssnaren.

Exempel på regler:

- Var väl förberedd
- Använd stödord på talkort
- Ta ögonkontakt
- Tala tydligt
- Visa intresse
- Öva med tidtagning

III Förberedda övningar

Nu är det dags för övningar som kräver viss förberedelse och där eleverna får möjlighet att arbeta mer aktivt med sitt framförande. Fortfarande ska övningarna gå att genomföra under ett till två lektionspass. Efter att ha arbetat med partesmodellen i små steg är det nu dags att gå igenom alla delarna och tillämpa modellen på ett helt tal. Här är det viktigt att gå igenom vilka olika presentationshjälpmedel som finns. Genom att repetera hur man ger respons och råd ökar också kraven på att de som lyssnar är aktiva. Progressionen ligger i att gå från övningar som görs i par, grupp eller är baserade på improvisation, till övningar där eleverna på olika sätt förbereder sig och presenterar.

Tänk på att:

Ämnesvalet bör ske i samråd med läraren, dels för att hjälpa eleverna att kunna skilja på olika typer av tal, dels för att förhindra att några råkar välja samma ämne. Talen bör vara tidsbegränsade och eleverna bör använda manus.

Att arbeta med i klassrummet

1. Låt eleverna lista ämnen som de skulle vilja informera eller få information om. Välj ut några ämnen och lotta ut ämnen som eleverna ska arbeta med i fyrmannagrupper. I grupperna ska de:

- formulera ett syfte
- lista alla ord de kan komma på som ska finnas med i deras tal
- sortera orden i grupper
- fundera på hur man kan inleda och avsluta talet
- fundera på var de kan hitta mer info om sitt ämne

Här kan man låta eleverna gå igenom delar av partesmodellen alternativt hela. Att arbeta i smågrupper är mycket givande i talträningen. Eleverna diskuterar sig fram till vad de vill säga i den lilla gruppen, vilket ger en trygghet inför presentationen i en större grupp.

IV Argumentation

Till sist är det dags att titta på argumentation och vilka olika tekniker det finns för att övertyga sin publik. Övningarna ger eleverna möjlighet att träna på olika sätt att argumentera och lär dem också att värdera och genomskåda motståndarens argument.

Att arbeta med i klassrummet

I. GÖR EN ENKEL argumentationsanalys tillsammans.

En tes är det samma som en åsikt, en tanke, en vilja. Argument är skälen som stöder talarens åsikt. Motargument är motståndarens argument.

Tes: Inför skoluniform.

Argument: Det blir enklare, billigare, mer rättvist

Motargument: Det blir tråkigt

2. LÅT ELEVERNA komma med förslag på ämnen att argumentera för eller mot. Lotta ut ämnen, som eleverna får arbeta med i fyrmannagrupper. Utgå från de argument, skäl för deras åsikt, som grupperna kommer fram till och lista dem på tavlan. Sortera argumenten utifrån följande kategorier:

- känslargument
- plånboksargument
- fakta- och statistikargument
- expertutlåtande

Fyll på med argument tillsammans, så att man får fram de olika kategorierna. Med utgångspunkt från gruppens kunskaper kan man först nöja sig med de argument som eleverna själva kommer på och sedan, som lärare, fylla på med fler.

Tankar att ta med sig

Om kunskapen om ämnet retorik och de verktyg retoriken erbjuder blir ett naturligt inslag i barns och ungdomars studier kommer nästa generation vuxna inte längre att svara att "tanken på döden bara är snäppet värre än att tala inför andra". Förhoppningsvis kan den här handledningen i några av retorikens grundtankar hjälpa till att sprida det budskapet. På samma sätt som det är självklart att eleverna tränar läsning, lässtrategier och källkritik i alla ämnen borde retorik ses som en självklar del av undervisningen i allt från slöjd till naturvetenskap.

VÅGA TALA – VILJA LYSSNA

ÖVNINGAR

INNEHÅLL:

I Kontakt- och introduktionsövningar	23
II Oförberedda Talares Klubb – O.T.K.	25
III Förberedda övningar	27
IV Argumentation.....	28

- Den tidsåtgång som anges i övningarna är ungefärlig. Läraren anpassar efter gruppen och den tid som finns till förfogande.
- Det är viktigt att variera grupperna, så att alla får arbeta med alla.

I. KONTAKT- OCH INTRODUKTIONSÖVNINGAR

Det är viktigt att börja retorikarbetet med introduktionsövningar för att skapa ett tryggt, tillåtande klassrumsklimat. Övningarna stärker gruppens tillit och ökar gemenskapen på ett lekfullt och positivt sätt. De ger alla en möjlighet att tala och använda röst och kroppsspråk på olika vis och fungerar utmärkt som uppvärmning och avbrott under skoldagen.

Att arbeta med ett tillåtande klassrumsklimat stärker elevernas självkänsla och är grunden för att lyckas med retorik i klassrummet. Detta måste läras in, tränas, åter tränas och aktivt arbetas med!

I. Draken äter upp dig

– Tränar uppmärksamhet, lyssnande och självkänsla
Alla sitter i cirkel utom en elev 1 som sitter mitt i ringen och blundar. Läraren pekar på elev 2 som reser sig och tassar fram bakom ryggen på elev 1 och knackar honom på axeln. "Vem där?", frågar elev 1. "Det är draken som ska äta upp dig", säger elev 2 med förställd röst. "Det är det inte alls, det är ... (och gissar vem han tror det är)", säger elev 1 och fortsätter gissa tills han gissat rätt och elev 2 får ta plats mitt i ringen.

2. Handhälsning

– Tränar uppmärksamhet, lyssnande, självkänsla och ögonkontakt
Gör grupper på 5-7 elever. Dela ut en ögonbindel per grupp. Elev 1 går runt i gruppen och hälsar genom att ta i hand och ha ögonkontakt med var och en. Därefter sätter han/hon på ögonbindeln, tar i hand och försöker gissa vem han/hon hälsar på.

3. Säg det med en känsla

Innan man gör övningen bör man gå igenom orden "mingelparty" och "mingla"

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 10-12 minuter

MATERIAL: 20 meningar att säga; 30 kort med som visar olika känslor/ sinnes-stämningar

UTFÖRANDE: Låt varje elev dra ett kort med ett känsloadjektiv. Förklara för eleverna att de ska försöka gestalta den känsla som står på deras kort med hjälp av röst och kroppsspråk, när de säger den mening som läraren valt.

Förklara situationen nedan och välj ett kort med en mening att läsa upp för gruppen, t.ex. "Idag är det 15 dagar före jullovet". Läs upp nya meningar med några minuters mellanrum. Situationen är ett "mingelparty". Alla minglar runt och när två stycken stöter ihop "hälsar" de genom att säga meningens på det sätt som deras adjektivkort anger. Sedan byter de kort - och känsla - med varandra. De fortsätter att mingla runt, stöter ihop med någon ny och "hälsar" nu med det känslouttryck de fick vid bytet.

4. Presentera dig som ett djur

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 8-10 minuter

UTFÖRANDE: Uppmana alla elever att tänka ut ett djur som de skulle vilja vara. Be dem fundera på vad det är som gör att de valt just det djuret. Vilken utmärkande egenskap eller livsbe-
tingelse har det?

Förklara för eleverna att de ska "mingla" runt och när två stycken stöter ihop ska de presentera sig för varandra som det djur de valt. De ska nämna den egenskap de gillar hos djuret och med hjälp av röst och kroppsspråk försöka gestalta hur djuret låter och ser ut. De fortsätter att mingla runt, stöter ihop med en ny kamrat och presenterar sig precis som tidigare som det djur de valt.

Proceduren upprepas tills så många som möjligt presenterat sig för varandra.

ALTERNATIV: Övningen kan också göras så att man istället låter eleverna välja ett djur de tycker att de liknar, men då krävs det att alla i gruppen känner sig riktigt trygga med varandra.

5. Kategoripingis

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen + par

TIDSÅTGÅNG: ca 10 minuter

MATERIAL: 15 kategorikort

UTFÖRANDE: Innan man gör övningen bör man gå igenom begreppet kategori och eventuellt samla förslag på olika kategorier på tavlan. Placera gruppen i två cirklar, en inre och en yttre, så att de som sitter mitt emot varandra bildar par. Låt alla i den inre cirkeln dra ett kategorikort, t.ex. husdjur, och sedan säga sitt första ord, exempelvis hund. Den som sitter i den yttre cirkeln i paret ska så snabbt som möjligt bolla tillbaka med ett annat ord inom samma kategori. Bryt efter ett par minuter och låt alla i den yttre cirkeln flytta ett steg åt vänster och fortsätt med övningen på samma sätt.

ALTERNATIV: Övningen kan göras svårare genom att man begränsar vilken eller vilka bokstäver orden får börja på.

6. Verbpingis

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen + par

TIDSÅTGÅNG: ca 10 minuter

MATERIAL: 20 kort med verb; 30 kort med känslor/sinnesstämningar

UTFÖRANDE: Innan man gör övningen bör man gå igenom verbformerna infinitiv/grundform och imperativ och ge exempel på ett antal verb i de båda formerna på tavlan, t.ex. Äta-Ät!

Placera gruppen i cirklar och par som i övning 3. Låt eleverna i den yttre cirkeln dra var sitt kort med ett neutralt verb och eleverna i den inre cirkeln var sitt kort med en känsla/ sinnesstämning. Eleven i paret i den yttre cirkeln visar sitt kort för kamraten i den inre cirkeln. Han/hon försöker säga verbet i imperativform med den känsla/sinnesstämning som står på kortet. Kamraten försöker gissa känslan. Eleverna byter sedan roller sedan läraren låtit dem dra nya kort. Bryt efter två minuter och låt alla i den yttre cirkeln flytta ett steg åt vänster. Fortsätt övningen på samma sätt.

7. Stafettsaga

Alternativ 1:

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 6-8 minuter

UTFÖRANDE: Placera gruppen i en stor cirkel. Uppgiften är att berätta en saga/historia. Läraren säger en öppningsmening och varje elev får sedan bygga på stafettsagan, men med enbart ett ord åt gången. De kan även använda konjunktioner som t.ex. och, eller, men, för etc., avsluta meningar och påbörja nya, när det känns naturligt. Avsluta när ni gått några varv och sagan fått ett lämpligt slut.

Alternativ 2:

GRUPPSTORLEK: 5-6 elever

TIDSÅTGÅNG: 6-8 minuter

UTFÖRANDE: Dela in eleverna i grupper. Uppgiften är att berätta en saga/historia. Elev 1 startar sagan genom att säga en mening som börjar på bokstaven A. Elev 2 fortsätter berättelsen med en mening på bokstaven B och så vidare. Instruera eleverna att inte tänka för länge. Med tiden kommer de att bli allt bättre på att skapa en sammanhängande berättelse. Variera från gång till gång vilken bokstav sagan börjar med.

8. Mimikpingis

Innan man gör övningen bör man förklara ordet "mimik" och gestalta några olika känslor tillsammans. Skriv glad, ledsen, arg på tavlan och be eleverna komma med fler exempel. Anteckna dem. Visa sedan de olika känslorna tillsammans med hjälp av er mimik.

Alternativ 1:

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 6-8 minuter

UTFÖRANDE: Placera gruppen som i övning 3 och 4. Eleven i den inre cirkeln visar en känsla med hjälp av sin mimik som eleven i den yttre cirkeln härmar. Eleverna byter sedan roller. Bryt efter två minuter och låt alla i den yttre cirkeln flytta ett steg åt vänster.

Alternativ 2:

GRUPPSTORLEK: 4-5 elever

TIDSÅTGÅNG: 6-8 minuter

UTFÖRANDE: Dela in eleverna i grupper. De ska stå i cirklar. Eleverna i respektive grupp bestämmer vem som ska börja. Elev A visar en känsla med hjälp av sin mimik som de andra eleverna i cirkeln härmar. Elev B till vänster om A visar känslor och övriga härmar mimiken. Fortsätt medsols tills alla eleverna har agerat.

9. Spegling

GRUPPSTORLEK: Par

TIDSÅTGÅNG: 4-6 minuter

UTFÖRANDE: Elev 1 leder och elev 2 följer 1:s rörelser som i en spegel. Viktigt att rörelserna utförs i "slow motion", så de blir lätta att följa. Efter 30-40 sekunder ropar läraren "Byt!". Eleverna byter roller och proceduren upprepas några gånger. Efter 3-4 minuter ropar läraren "Frys!" och alla står som fastfrysta/förstenade utan att röra sig.

10. Förmedla/Visa känslan

GRUPPSTORLEK: Par

TIDSÅTGÅNG: 6-8 minuter

MATERIAL: 30 kort med känslor/sinnesstämningar

UTFÖRANDE: Elev 1 är modell. Elev 2 drar ett kort med en känsla/sinnesstämning som han/hon ska få modellen att förmedla/visa genom att med hjälp av ordlös/ickeverbal kommunikation, dvs. händer och kroppsspråk, placera modellen i rätt position och med rätt känslouttryck. När de tycker att de är klara

diskuterar de vilken känsla som skulle förmedlas och vad de upplevde som lätt/svårt. Eleverna byter sedan roller: elev 1 får ett kort av läraren och elev 2 är modell. Gör som tidigare.

11. Synonymmatchen

GRUPPSTORLEK: Max 15 elever

TIDSÅTGÅNG: 8-10 minuter

MATERIAL: Lista med förslag på ord

UTFÖRANDE: Dela gruppen i två lag. Omgång 1: Läraren säger ett ord från listan och lag 1 får möjlighet att säga en synonym till ordet. Turen går därefter till lag 2 som också säger en synonym. Fortsätt tills lagen inte kan komma på fler synonymer. Omgång 2: Gör på samma sätt, men låt nu lag 2 börja. Fortsätt med ytterligare några omgångar. Skapa gärna fler startord, men tänk på att använda ord som har många synonymer. För att göra övningen mer spännande, kan man utse en domare/en jury som ger 1 poäng för varje rätt och 1 poängs avdrag för varje felaktigt svar. Som en fördjupning av övningen kan man diskutera med klassen hur de olika synonymerna skiljer sig åt.

12. Gissa aktiviteten

GRUPPSTORLEK: Hela eller gärna halva gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: ca 10 minuter

UTFÖRANDE: Två elever går ut ur klassrummet. Övriga elever bestämmer något som de två som är ute ska göra när de kommer in, t ex gå fram till tavlan och rita något, sätta sig vid katedern, öppna fönstret etc. När de två utskickade kommer in ska de genom att röra sig och agera på olika sätt, komma fram till vad det är klassen vill att de ska göra. Varje gång de gör något som leder fram mot rätt handling får de en kort icke-verbal signal av något slag (pennslag, handklapp, pling, pip etc.). Bestäm i förväg vem/vilka som ska ge signalen. På detta sätt ska de två eleverna komma fram till rätt handling/agerande utan att någon muntlig kommunikation förekommer. Övningen vänjer eleverna vid att vara i centrum för allas blickar, de tar automatiskt ögonkontakt för att få bekräftelse på sina försök att hitta rätt handling/agerande.

Övningen kan göras svår eller lätt beroende på hur vana eleverna är. Riktigt svårt blir det om klassen tänker ut en sekvens handlingar som ska utföras för att uppgiften ska anses vara klar. När eleverna är trygga med varandra kan övningen göras med en som går ut.

13. Tre på bänken

– tydliga icke-verbala signaler

GRUPPSTORLEK: 3 elever

TIDSÅTGÅNG: 3-4 minuter

UTFÖRANDE: Längst fram i klassrummet ställer du tre stolar på rad, föreställande en soffa, en bänk, en mur eller dylikt. Tre personer får ta plats på var sin stol och utan att säga någonting till varandra, ska de alla tre lämna bänken av samma orsak. Den som först får en idé om varför de måste lämna bänken, skall på ett tydligt sätt med bara sitt kroppsspråk visa detta för de andra två. Initiativtagaren måste ta tid på sig för detta. Det skall vara helt klart för publiken att de alla tre lämnar bänken av samma orsak. Det kan till exempel vara bussen som kommer, det kan börja ösregna eller ringa in till lektion. Idérikedomen hos eleverna brukar vara outtömlig.

14. Pristagaren

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 6-8 minuter

UTFÖRANDE: Alla elever sitter i en cirkel med ansiktena vända inåt ringen. En elev placeras i mitten och är reseagent. En av elev-

erna i cirkeln utses till pristagare (vinsten är en resa) genom att läraren går runt bakom "ringens rygg" och placerar utan att det märks ett litet föremål (ett gem, ett mynt eller liknande) i handen på en av eleverna, som då blir pristagaren. Endast han/hon känner till sin roll som är att välja medresenärer. Han/hon ska, genom att ta ögonkontakt och blinka till sina kamrater, skapa så många medresenärer som möjligt i ringen innan reseagenten i mitten lyckas avslöja vem han/hon (=pristagaren) är. Den som blivit medresenär vänder sig med ryggen inåt ringen. Inte förrän reseagenten känner sig helt säker på vem som är pristagare, får han/hon avslöja honom/henne.

II OFÖRBEREDDA TALARES KLUBB – O.T.K

Här får eleverna möjlighet att tala inför varandra utan krav på förberedelser. Det är viktigt att ha många små, roliga övningar för att utveckla deras talflöde och spontana tal. Många övningar gör eleverna fortfarande tillsammans i små grupper eller par och åhörargruppens storlek för "oförberedda talare" varierar och går från den lilla gruppen med nära kamrater till hela klassen. Det är viktigt att inte låta övningarna dra ut på tiden. I de fall det behövs, utser gruppen en tidhållare.

I. Beskriv prylen

GRUPPSTORLEK: 8-10 elever

TIDSÅTGÅNG: 8-10 minuter

MATERIAL: 20 bildkort med saker att beskriva

UTFÖRANDE: Sitt i cirkel. Elev 1 drar ett kort med en bild av något utan att de andra ser vad det är. Uppgiften är för elev 1 att beskriva saken utan att säga vad det är. Instruera eleverna att börja beskriva utifrån sinnesintryck: hur den ser ut, hur den känns, vilken form, färg, struktur den har. Pausa och låt åhörarna gissa. Om ingen kan gissa fortsätter elev 1 att beskriva saken utifrån funktion. Om åhörarna ändå inte kan gissa, får de ställa ja/nej-frågor tills de kommer på vilken prylen är. Elev 2 drar sedan ett kort och övningen fortsätter på samma sätt som tidigare. Övningen kan med fördel göras om många gånger och eleverna kan själv komma på saker att beskriva alternativt ta med sig föremål hemifrån.

2. Rita efter beskrivning

GRUPPSTORLEK: 4 elever

TIDSÅTGÅNG: 8-10 minuter

UTFÖRANDE: Tre av eleverna i gruppen skall hålla sina kollegieblock vinklade så att ingen kan se vad de ritar. Den fjärde får ett kuvert med en bild med geometriska figurer i ett komplicerat mönster eller gärna ett vykort med abstrakt konst, av t.ex. Picasso eller Dalí. De skall nu beskriva bilden så exakt att de tre andra kan skissa motsvarande bild i sina block. De som lyssnar får inte ställa några frågor, utan bara rita utifrån instruktionen. När berättaren anser sig vara klar med sin beskrivning, får de jämföra sina teckningar med originalbilden.

KOMMENTAR: För att detta inte ska bli en konst i att rita utan i att beskriva och lyssna, är det viktigt att hålla sig till abstrakta bilder. Övningen visar hur svårt det är att vara så exakt i en beskrivning att alla får liknande inre bilder, i synnerhet när kommunikationen är enkelriktad. Innan de byter roller bör de diskutera erfarenheterna de har gjort, för att på så sätt bli medvetna om vad åhörarna har för behov i olika situationer. Vid gruppens fjärde och sista beskrivning har alla fått en klar bild av kraven på en talares exakthet och en åhörarens uppmärksamhet.

ALTERNATIV: Den här övningen kan varieras genom om man låter deltagarna arbeta med Lego/Duplo, klossar eller olikfärgade geometriska mönster. De får två identiska uppsättningar klossar/bilder. Person A bygger en staty/lägger ett mönster av bil-

der utan att visa för sin partner och A skall allteftersom beskriva statyn/mönstret så att partnern B kan åstadkomma en kopia.

Man kan gå tillväga på tre sätt: 1) Person B, som skall bygga, får inte fråga något, bara tyst följa instruktioner när A beskriver sin modell. 2) Nu skall B ställa frågor och A kan ta om sin beskrivning hur många gånger som helst, tills båda är nöjda. 3) A får bara svara på B:s frågor. A ger alltså ingen beskrivning, utan B måste ta initiativet med hjälp av frågor för att kunna bygga upp modellen.

3. Gissa karaktären

GRUPPSTORLEK: 7-8 elever

TIDSÅTGÅNG: ca 10 minuter

MATERIAL: Kopieringsunderlag med låtar/texter; kopieringsunderlag med olika yrken/karaktärer

UTFÖRANDE: Dela ut en nonsens-text, en barnvisa, känd dikt eller liknande. Elev 1 drar ett kort med en karaktär/roll, t.ex. nyhetsuppläsare, präst, barnprogramledare, militär, regissör etc, och ska läsa texten så att kamraterna kan gissa vilken karaktär han/hon är. Elev 2, 3 osv. gör på samma sätt som elev 1 och åhörarna gissar som tidigare. Övningen kan göras lättare genom att man har karaktärer som är kända för deltagarna.

ALTERNATIV: Använd de 10 korten med texter som tidigare, men nu ska den elev som dragit kortet i stället läsa texten med ett känslouttryck, som han/hon själv väljer. Kamraterna försöker gissa vilken känsla han/hon försöker gestalta.

4. Ordgömma

GRUPPSTORLEK: 4-5 elever

TIDSÅTGÅNG: 10-12 minuter

MATERIAL: 20 ämneskort; 50 kort med substantiv att gömma i berättelsen

UTFÖRANDE: En hög med ämneskort och en hög kort med substantiv per grupp. Eleverna bestämmer vem som ska börja och vem som är tidtagare. Elev 1 drar ett ämne och ett substantiv och ska sedan tala fritt om ämnet i max 2 minuter. (Börja gärna med 1 minut och utöka till 2 minuter, när eleverna fått "talvana".) Någonstans i talet ska han/hon smyga in sitt substantiv. De andra i gruppen ska gissa vilket det gömda substantivet är. De andra eleverna i gruppen gör i tur och ordning på samma sätt som elev 1.

ALTERNATIV: Övningen kan göras svårare genom att man för in olika krav på disposition: inledning-mittparti-avslutning; då-nu-sedan

5. Porträttet

GRUPPSTORLEK: 4 elever

TIDSÅTGÅNG: 10-12 minuter

MATERIAL: 15 porträttbilder (fyll gärna på med nya efterhand från tidningar, magasin, vykort)

UTFÖRANDE: Varje grupp får en hög med 6-8 bilder (gärna svartvita) av människor med olika karaktär (kön, ålder, utseende) och en hög tomma kort. Eleverna bestämmer vem som ska börja och vem som är tidtagare. De drar ett tomt kort och en porträttbild var och får 2-3 minuter på sig att under tystnad försöka leva sig in i vem personen på bilden är och vilken karaktär han/hon har. Som stöd för minnet antecknar de några nyckelord. För att hjälpa eleverna att komma igång kan läraren skriva några frågor på tavlan: Vem är personen? Var bor han/hon? När? Vilka framtidsdrömmar har han/hon? Hurdan är han/hon? Vad vet du mer? Elev 1 presenterar sig själv som personen på bilden, så detaljrikt som möjligt, i max 2 minuter. Efteråt ställer kamraterna med turtagning en öppen fråga var och elev 1 improviserar svar som ger ännu mer information

om personen/karaktären. Fortsätt övningen på samma sätt som med elev 1 tills alla i gruppen presenterat sig.

Avsluta övningen i helklass med att diskutera tolkningen av bilderna och av hur mycket vi kan få reda på om en person bara genom synintryck.

6. Prata på - ordklasser

GRUPPSTORLEK: 4 elever

TIDSÅTGÅNG: 10-12 minuter

MATERIAL: 20 ämneskort med enkla ämnen som alla kan relatera till; 75 kort med ord ur olika ordklasser

UTFÖRANDE: Varje grupp får en hög med ämneskort och en hög med kort med ord ur olika ordklasser. Eleverna bestämmer vem som ska börja och vem som är tidtagare. Elev 1 drar ett ämne och börjar tala fritt utifrån det. Var tjugonde sekund "matar" någon i gruppen honom/henne med ett ordkort. Talaren ska snabbt, innan nästa ord kommer, få in det i sitt tal. Bryt efter ca 2 minuter. Elev 2 drar ett ämne och börjar tala och övningen fortsätter på samma sätt som med elev 1. "Mataren" är kamraten närmast till vänster om talaren.

7. Ordväven

Alternativ 1:

GRUPPSTORLEK: 5-6 elever

TIDSÅTGÅNG: 5-6 minuter

MATERIAL: 50 kort med ord eller tema (blanda ur olika korthögar)

UTFÖRANDE: Dela ut en hög med kort till varje grupp. Eleverna bestämmer vem som ska börja och vem som är tidtagare. Elev 1 börjar tala utifrån sitt kort. Efter 45 sekunder går ordet vidare till nästa elev som snabbt tar ett kort och så snyggt som möjligt väver in sitt ord/tema i talet. Fortsätt på samma sätt tills alla i gruppen har haft ordet. Här tränar man förutom oförberett tal även aktivt lyssnande och förmågan att knyta ihop (textbindning) olika ämnen/teman.

Alternativ 2:

GRUPPSTORLEK: Max 16 elever

TIDSÅTGÅNG: 15-20 minuter

MATERIAL: 50 kort med ord eller tema (blanda ur olika korthögar)

UTFÖRANDE: Dela ut ett kort med ett ord eller ett tema till var och en i gruppen. Ingen får titta på sitt kort. Person 1 vänder på sitt kort och börjar tala utifrån sitt ord. Efter 45 sekunder går ordet vidare till nästa person som tar över och så snyggt som möjligt leder in talet på sitt ord/tema. Här tränar man förutom oförberett tal även aktivt lyssnande och förmågan att knyta ihop (textbindning) olika ämnen/teman.

8. Vilka är frågorna?

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 6-8 minuter

UTFÖRANDE: En elev i gruppen skriver på tavla eller blädderblock upp 6 till 10 ledtrådar om sig själv på tavlan. Ledtrådarna är svar på tänkta frågor som skostorlek, favoritfärg, husdjursnamn, morfars hattstorlek etc. Övriga i gruppen turas om att ställa ja/nej-frågor för att komma fram till vilka frågor som ligger bakom svaren. Om eleven vid tavlan svarat nej 3 gånger på samma ledtråd (varje nej markeras med ett streck), måste han/hon avslöja vilken fråga som leder fram till svaret.

9. Jag – en gåta i siffror och ord

GRUPPSTORLEK: Par

TIDSÅTGÅNG: ca 15 minuter

MATERIAL: Förbered tomma kort i A6-format, ett kort per elev

UTFÖRANDE: Varje elev skriver ner 6 ledtrådar om sig själv på sitt kort (3 minuter). De ska bestå av minst två ledtrådar i ord och

minst två i siffror – kan alltså vara tre av varje. Eleverna arbetar i par, men ska helst inte känna varandra närmare. Man får inte visa ledtrådarna för varandra. Ledtrådarna kan vara ålder, skonummer, vikt, namn på personer och platser, föremål av olika slag etc., men måste vara personliga. När 3 minuter gått, byter eleverna kort med varandra. Eleverna turas om att ställa ja/nej-frågor till varandra för att lista ut vad ledtrådarna står för. Om man fått 3 nej på en ledtråd, måste den andra eleven i paret avslöja vad ledtråden står för.

UTBYGGD ÖVNING: a) När alla ledtrådarna är avklarade, får varje par 7 minuters förberedelse för att sedan presentera varandra inför klassen utifrån ledtrådarna. b) Presentatörerna ger Ros & Råd till åhörarna utifrån de Spelregler för lyssnaren som gruppen gemensamt skapat. c) När gruppen arbetat med framförandet, ger åhörarna Ros & Råd till presentatörerna/talarna utifrån de Spelregler för talaren som gruppen gemensamt skapat.

10. Rygg mot rygg

Övningen tränar eleverna på att vara i fokus och gör dem också mer uppmärksamma på varandra. Gör klart för eleverna innan de börjar att förutsättningen för att övningen ska fungera och alla ska trivas och känna sig trygga är att de ska visa respekt för varandra och beskriva varandra sakligt: det ska alltså vara en beskrivning, ingen värdering. Inga subtila nålstick eller undertoner accepteras.

Alternativ 1:

GRUPPSTORLEK: Par + hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 3-4 minuter

UTFÖRANDE: Två elever sätter sig rygg mot rygg inför klassen. Elev 1 beskriver elev 2 utifrån sin minnesbild (kläder, skor, färger, smycken etc.) under 1 minut. Här gäller det att ge en saklig beskrivning kamraten. När 1 minut gått byter eleverna roller och proceduren upprepas. När de är klara vänder de sig mot varandra och kontrollerar hur väl deras minnesbilder stämde. För att göra övningen mer spännande, kan man utse en domare/en jury som ger 1 poäng för varje rätt och 1 poängs avdrag för varje felaktigt svar.

Alternativ 2:

GRUPPSTORLEK: Par

TIDSÅTGÅNG: 6-8 minuter

UTFÖRANDE: Övningen utförs på samma sätt som ovan, men parvis och utan poängbedömning. Den i paret som blir beskriven är tidtagare. Bilda nya par 2-3 gånger.

II. Associationen

Alternativ 1:

GRUPPSTORLEK: 4-5 elever

TIDSÅTGÅNG: 10-12 minuter

MATERIAL: 30 kort med ord av mycket skiftande karaktär som egennamn, konkreta och abstrakta substantiv, adjektiv och adverb

UTFÖRANDE: Bilda grupper och dela ut en hög med kort till varje grupp. Eleverna bestämmer vem som ska börja och vem som är tidtagare. Alla elever drar var sitt kort. Efter 3-5 minuters förberedelse talar elev 1 fritt utifrån sitt ord. Varje elev talar 1 minut. Här gäller det för eleverna att snabbt ge sitt ord en kontext och kunna anpassa sitt tal till tidsbegränsningen.

Alternativ 2:

GRUPPSTORLEK: Halva gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 15-20 minuter

MATERIAL: 30 kort med ord av mycket skiftande karaktär som egennamn, konkreta och abstrakta substantiv, adjektiv och adverb

UTFÖRANDE: Eleverna ska associera fritt utifrån ord av mycket skiftande karaktär. Det kan vara egennamn, konkreta och abstrakta

substantiv, adjektiv och adverb. Här gäller det för eleverna att snabbt ge sitt ord en kontext och kunna anpassa sitt tal till tidsbegränsningen. En elev får dra en lapp med ett ord och går ut i korridoren i 2-3 min och tänker igenom sina associationer. Därefter kommer elev 1 in för att tala i 1 min. Då får elev 2 dra ett kort och gå ut i korridoren och fundera. När elev 1 talat i 1 min får han några korta kommentarer från kamraterna.

12. Associationskedja med variation

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 8-10 minuter

UTFÖRANDE: Alla sätter sig i cirklar, max 16 i varje. Eleverna får ett ord att starta en associationskedja utifrån. För att kedjan skall löpa snabbt utan avbrott måste alla lyssna uppmärksamt på den som talar och inte planera eget inlägg eftersom associationerna kan vandra iväg helt oförutsägbart. Varje elev ska alltså associera till ett ord utifrån det ord eleven innan sa. Elev 1 säger: grädde. Elev 2 säger kanske: katt. Vilket kan ge en association till allergi – sprutor – vaccination – Mallorca ...

ALTERNATIV: En variation är att varje deltagare får säga en mening i taget och att nästa deltagares mening skall inledas med det sista ordet i föregående mening. Det får bli hur tokigt som helst. Elev 1: Jag gillar glass. Elev 2 måste då inleda sin mening med ordet glass. Elev 2: Glass blir man glad av. Detta kan ge: Av honom kan man få vilket svar som helst. Helst skulle jag vilja ...

KOMMENTAR: Dessa associationskedjor skärper inte bara koncentrationen utan fungerar mycket bra som inledning eller avbrott i samband med andra övningar om man vill få igång allas talflöde och skapa en avspänd atmosfär.

III FÖRBEREDDA ÖVNINGAR

Nu är det dags för övningar som kräver viss förberedelsetid och där eleverna får möjlighet att arbeta mer aktivt med sitt framförande. Fortfarande ska övningarna gå att genomföra under ett lektionspass. Efter att ha arbetat med partesmodellen i små steg är det nu dags att gå igenom alla delarna och tillämpa modellen på ett eget tal. Här är det viktigt att gå igenom vilka olika presentationshjälpmedel som finns. Genom att gå igenom hur man kan ge respons och råd ökar också kraven på att de som lyssnar är aktiva. Progressionen ligger i att gå från övningar som görs i par, grupp eller är baserade på improvisation, till övningar där eleverna på olika sätt förbereder sig och presenterar.

I. Presskonferens

GRUPPSTORLEK: Helklass

TIDSÅTGÅNG: Ett lektionspass + efterarbete

MATERIAL: 1 bild

UTFÖRANDE: Klassen/gruppen tittar gemensamt på en bild som skildrar människor i en situation som på ett eller annat sätt väcker frågor. Bestäm tillsammans några grundfakta om personerna på bilden: - Vilka är de? - Vilken relation har de till varandra? - Vad har hänt/kommer att hända? - Ge personerna namn. - Välj lika många elever som det finns personer på bilden. Eventuellt ytterligare någon/några som kan finnas utanför bild. Tilldela dessa elever varsin roll och låt dem bli den personen på bilden. Övriga i klassen/gruppen är journalister. Leta gärna efter bra bilder på nätet och upprepa övningen vid flera tillfällen.

Ge de två grupperna 15-20 minuter på sig att förbereda en presskonferens. Gruppen som fått roller ska tillsammans ge sina karaktärer en bakgrund. Poängtera att de måste vara beredda på att de kan få helt oväntade frågor och då måste improvisera. Dela ut stödfrågor på kort och uppmana dem att anteckna. Journalisterna förbereder, tillsammans eller i några mindre grupper

frågor som ska hjälpa dem att skriva ett reportage/en artikel om det som har hänt människorna på bilden. Genomför presskonferensen och avsluta eventuellt övningen med att journalisterna får skriva en notis, artikel eller reportage. De intervjuade kan skriva en dagbok eller ett brev som berättar om händelsen.

2. Dramatisera 5 repliker

GRUPPSTORLEK: Par

TIDSÅTGÅNG: 40-60 minuter

MATERIAL: 5x5 talkort med repliker

UTFÖRANDE: Alla par får 5 kort med en replik på varje kort. Paren bestämmer i vilken ordning replikerna kommer och var, när och mellan vilka som dialogen utspelar sig. De får en kort stund på sig att förbereda en dramatisering. Ha gärna 3-4 olika uppsättningar av repliker.

Spela upp för klassen. Avsluta med att diskutera vilka olika tolkningar man kan göra av samma repliker.

3. Ögonvittnet

GRUPPSTORLEK: 3-4 elever eller en och en

MATERIAL: Förbered övningen genom att be alla elever ta med en dramatisk, rolig, spännande nyhetsbild var. Alternativt kan man gemensamt leta efter bilder på tidningarnas nätupplagor innan man genomför övningen.

UTFÖRANDE: Dela ut elevernas medhavda tidningsbilder alternativt dela ut lappar med tänkta dramatiska händelser till alla. Det kan t.ex. vara en broöppning där klaffarna fastnar, en flock kor som kommit lösa, en strandad val, en Batmanbil i stan... Eleverna ska föreställa sig att de var ögonvittne på plats och förbereder sig för att kunna berätta om olyckan/incidenten/som förklaring till varför de kommer för sent till skola/fest/möte. Redovisa i mindre grupp eller för klassen.

4. Bildspråk

GRUPPSTORLEK: En och en eller i par. Redovisning i helklass

TIDSÅTGÅNG: 40 minuter

MATERIAL: 20 bilder på olika föremål att berätta om alternativt personliga föremål som eleverna har valt att ta med sig.

UTFÖRANDE: Om klassen/gruppen inte har arbetat med bildspråk tidigare (liknelser och metaforer) inleds denna övning med en genomgång av det. Dela ut en bild av en sak/föremål (eller ett riktigt föremål) till alla i gruppen. Var och en ska förbereda ett tal på 1 – 2 minuter om sitt föremål. Talet ska innehålla så många bildspråk och ordspråk som möjligt utan att det blir obegripligt. Påminn eleverna om att använda alla sina sinnen.

5. Instruktionen

GRUPPSTORLEK: 1-4 elever, redovisning i helklass

MATERIAL: Kopieringsunderlag med ämnen att instruera om.

UTFÖRANDE: Ge eleverna ämnen som innebär att de ska instruera/upplysa om något, t ex "hur bakar man bröd?" "så går det till på en flygplats när du ska åka på charterresa" Tala om för eleverna vem de ska tala inför, vilken deras mottagargrupp är. Ge olika åhörargrupper till olika elever/grupper (t ex. förskoleklass, oroliga föräldrar, hundägare o s v). Låt eleverna i smågrupper förbereda instruktionen och därefter redovisa inför helklass.

6. Notisen

GRUPPSTORLEK: 1-4 elever

MATERIAL: Tidningsnotiser

UTFÖRANDE: Klipp ut korta notiser med mycket varierande innehåll ur olika typer av tidningar. Alla elever får varsin notis och ska utifrån den göra en lite längre muntlig presentation av det inträffade för kamraterna i gruppen. Deras berättelser ska be-

svara frågorna: vad? när? var? vem? hur? varför? Om man vill kan man lägga till: vad hände sedan? Tänk på att eleverna inte behöver koppla sina berättelser till den riktiga händelsen utan att de kan fantisera helt fritt utifrån notisen.

7. Hyllningen

TIDSÅTGÅNG: 60-90 minuter

MATERIAL: Post-it-lappar

UTFÖRANDE: Dela ut lika många post-it-lappar, eller motsvarande, som elever i klassen till varje elev. På den första lappen skriver eleverna sitt eget namn följt av Jag är... På de resterande lapparna skriver de namnet på var och en av sina klasskamrater och han/hon är... följt av ett positivt omdöme om just den klasskamraten. Omdömet kan handla om vad som helst så länge det är positivt och uppmuntrande. När alla är klara samlar läraren in lapparna och sorterar dem innan respektive elev får sin hög med kompisarnas positiva omdömen. Med hjälp av lapparna ska eleverna skriva hyllningstal till sig själva. Läraren väljer om talen ska hållas i 1:a eller 3:dje person. Uppmana eleverna att verkligen ta fasta på kompisarnas positiva kommentarer – det leder ofta till nya insikter hos eleverna.

IV ARGUMENTATION

Till sist är det dags att titta på argumentation och vilka olika tekniker det finns för att övertyga sin publik. Övningarna ger eleverna möjlighet att träna på olika sätt att argumentera och lär dem också att värdera och genomskåda motståndarens argument.

1. Sälj det osäljbara

GRUPPSTORLEK: Hel- eller halvklass

TIDSÅTGÅNG: En lektion

MATERIAL: Kopieringsunderlag med "osäljbara" varor

UTFÖRANDE: Var och en drar en lapp med något de ska sälja till ex. en rutten banan, en trasig strumpa, omaka skor, en trasig kam... Be eleverna lista allt bra och positivt de kan komma på om sin vara. Ge dem en kort stund att förbereda ett säljsnack. Övningen kan utvecklas så att någon annan i klassen agerar kund och ställer säljaren mot väggen med kritiska frågor. Uppmana eleverna att få med både sak- och känslargument.

2. Klädvalet

GRUPPSTORLEK: 2-4 elever

UTFÖRANDE: Berätta för eleverna att de är ute och reser och plötsligt blir av med sin packning. Allt de har kvar är kläderna de har på sig och ett par hundra kronor. Vad handlar de för sina sista pengar? Övningen kan varieras genom att förutsättningarna förändras; var de befinner sig, vad de har på sig vid ankomsten, hur mycket pengar de har i landets valuta o s v.

3. Bästa landet

GRUPPSTORLEK: 1-4 elever

TIDSÅTGÅNG: c 60 min

MATERIAL: Ämnen att debattera

UTFÖRANDE: Dela ut olika länder (eller andra ämnen som kanske anknyter till något klassen arbetar med i t. Ex. so eller no) till eleverna. Låt dem i par förbereda ett kort tal som ska övertyga klasskamraterna om vilket bra land (eller plats, person, produkt, tid) det är. Låt klassen rösta om vilken presentation som var mest positiv/övertygande.

4. Hyresgästen

GRUPPSTORLEK: 5-7 elever

TIDSÅTGÅNG: c 60 min

MATERIAL: Kopieringsunderlag med beskrivning av sex olika personer.

UTFÖRANDE: Varje grupp får en beskrivning av sex olika personer som är intresserade av att hyra ett rum hemma hos dem under sommarlovet. Varje elev bestämmer först vilket rum de ska hyra ut (olika för olika elever) och väljer sedan vem de helst vill hyra ut till. När alla är klara motiverar var och en sitt val och gruppen måste därefter enas om en person som ska bo en vecka hos var och en av dem. Slutligen presenterar och motiverar gruppen sitt val för de andra i klassen.

5. De fem argumenten

GRUPPSTORLEK: pararbete

TIDSÅTGÅNG: 90 min

MATERIAL: Kopieringsunderlag, med allmänt hållna argument

UTFÖRANDE: Alla får fem argument som inte är knutna till ett bestämt ämne. Till exempel: det är för dyrt, det är orättvist, det är bra för klimatet. Skriv en mängd lappar med aktuella argumentationsämnen: förbjud kamphundar, förbjud tobak, alltid gratis kollektivtrafik för alla. Låt gärna eleverna komma med förslag på ämnen. Lotta ut ämnena och låt eleverna i par få arbeta i 10-15 min med att väva in de fem argumenten i ett kort tal.

6. Debatten

GRUPPSTORLEK: Hela gruppen/klassen

TIDSÅTGÅNG: 60 – 90 min

UTFÖRANDE: Ge hela gruppen ett och samma ämne som de lätt kan relatera till och där det finns tydliga argument för och emot. Alla elever förbereder sig för att debattera ämnet genom att anteckna så många argument för och emot som de kan komma på. Påminn om sak-, känsl- och nyttoargument. Be därefter två par elever att ta plats på varsin sida om ett debattbord och ge dem först då besked om vilken sida de ska försvara i debatten. Om man vill kan man ge ytterligare ett par elever i uppgift att vara bisittare. Låt åhörarna ge respons på hur debattörerna använt alternativt missat argument. Upprepa övningen några gånger utifrån nya ämnen, så att alla får vara debattörer eller åhörare.

ALTERNATIV:

Hitta på en rad "omöjliga" debattämnen som Mer regn under mars månad, Alla bör ha en kam i bakfickan, Förbud mot skratt på biografer. Alla elever förbereder sig för att debattera ämnet genom att anteckna så många argument för och emot som de kan komma på. Påminn om sak-, känsl- och nyttoargument. Be därefter två par elever att ta plats på varsin sida om ett debattbord och ge dem först då besked om vilken sida de ska försvara i debatten. Om man vill kan man ge ytterligare ett par elever i uppgift att vara bisittare. Åt åhörarna avgöra vem som hittat på bäst argument för sin åsikt.

7. Schemamissen

GRUPPSTORLEK: Helklass

TIDSÅTGÅNG: 60 – 90 minuter

UTFÖRANDE: Förklara för eleverna att den som har lagt schemat har gjort ett misstag och att ett teoretiskt och ett praktiskt ämne måste bli en halvtimme längre varje vecka för att skolan ska följa skolverkets kursplan. Be dem bestämma vilka lektioner de vill ska bli längre och varför. Redovisningen kan gå till på olika sätt: - Debatt mellan några olika ämnesval - Redovisning i mindre grupp där gruppen måste enas om ett förslag - Rapduell – två elever framför sina argument som en snabb ord/argumentmatch - Några elever presenterar sina förslag med efterföljande diskussion innan klassen röstar om vilket förslag de föredrar.